

Az organikus és az organizált

A paraszttalanítás társadalmi folyamatáról, a mai vidék átalakulásáról részletesebben írtam *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom* című könyvemben (2018). De mit lehet mondani az eltűnt parasztság továbbéléséről?

Akik parasztok voltak, azok néppé váltak: ma, Romániában a nép a posztparaszti társadalom nagyobbik része, állítja Vintilă Mihăilescu román antropológus. Gondolatmenetében abból indul ki, hogy a 20. századi, vagyis az első világháború utáni Románia legfőbb jellemzője volt „egy masszívan paraszti társadalom és egy felvirágzó, de még mindig törékeny nemzet, amely viszonylag nemrégiben a Parasztszimbolikus személyisége köré épült” (Mihăilescu 2010: 191). Száz év múlva azt tapasztaljuk, hogy 2007-ben, az Európa Unióhoz való csatlakozáskor Romániának ez a legjellemzőbb vonása a belépéskor felmutatott „névjegykártyán”: itt a legmagasabb a vidéki népesség száma (a lakosság mintegy fele), és itt a legnagyobb a mezőgazdaságból élők aránya (az aktív lakosság mintegy harmada). Volt közben szocialista modernizáció, kollektívizálás és dekollektívizálás, meg fontos megjegyezni azt is, hogy a szocializmus késői korszakára, főleg a nyolcvanas évekre az volt jellemző, hogy „a proletariátus is parasztosodott, és a viszonylag alacsonyabb bért és a rugalmasabb munkát részesítették előnyben, amely lehetővé tette számukra, hogy legalább szezonálisan gazdálkodjanak, de megakadályozta a magas szintű szakosodást és szakmaiságot. Így született meg egy kételtű szakmai kategória: a *gazdálkodó munkás*,¹ aki mindent megold²” (Mihăilescu 2010: 192–193; kiemelés az eredetiben – G.J.). Ez a munkás alakult át az átmenet időszakában: előbb munkásként szűnt meg, hiszen a gyárak bezártak, ő a szülőfalujába visszaköltözve lett az örökölt gazdaságban munkásból gazdálkodó, majd a fiatalabb generációk milliószerűen indultak nyugatra (bármilyen adódó) munkát vállalni, pénzt keresni, szerencsét próbálni, az idősek pedig megérték az addig dédelgetett gazdálkodási illúzióik csődjét, azt, hogy a kényszerek szorításában lassan, fokozatosan szertefoszlott, köddé vált a parasztságra (fiatal koruk mentalitására) alapvetően jellemző földimádat, a föld szakrális, identitás-meghatározó ereje.

Az Európa Unióhoz való csatlakozás után pedig következett a „nagy krízis”: „az uniós szabályozások miatt ettől az időponttól kezdve a fél ország által gyakorolt házi gazdaság elméletileg törvénytelené vált: az átmenet vége egyben a Parasztszimbolikus is jelentette!” A következmények igen súlyosak: „A »Paraszt halála« ugyanolyan fontos és meghatározó a mai társadalmunk számára, mint a Kommunizmus halála. A szeszélyes modernizációnak alávett életforma, amely eddig sikerült az elébe

1 Az eredetiben: muncitorul gospodar, a kifejezésnek van egy „magáról gondoskodó, szorgalmas” jelentésárnyalata is.

2 Az eredetiben: descurcăreț, pontosan nem fordítható, a romániai magyar szlengben közismert és sokat használt, vagyis: leleményes, ötletes, találékony, ezermester.

állított akadályokon átcúsúznia, a piacgazdaság és annak következetes szabályozása az élelmiszer termelésre és az élelmiszer fogyasztásra vonatkozó szigorú tiltások miatt, paradox módon hirtelen »illegálissá« válik: így váltunk *posztparaszti társadalommá!*” (Mihăilescu 2010: 194, kiemelés az eredetiben – G.J.)

Vintilă Mihăilescu konklúziói is igen kemények: „Ez a paraszti örökség – társadalmi, gazdasági, politikai és nem utolsósorban szimbolikus – talán a legfontosabb viszonyítási pont, amelyből kiindulhatunk, mivel 1989-ben és ma is ez jellemez minket.” (Mihăilescu 2010: 191.) Nemcsak Romániában, Erdélyben, hanem Kelet-Európa más vidékein is: a nép az, aki a halott után a jogos Örökös, de a nemzet amióta megjelent, azóta annak is ugyanazok a jogai! Nép és Nemzet: mit kezdett eddig, mit kezd ezután ezzel az örökséggel? Mert Mihăilescu szerint: „A probléma nemcsak társadalmi-gazdasági, hanem jelentős szimbolikus összetevője is van: olyan nemzet vagyunk, amely a Paraszt identitáskaraktere köré épült, és ennek hiányában már nem tudjuk, hogyan gondolkodjunk saját identitásunkról. Nyugtalanul és bizonytalanul ingadozunk tehát a tagadás és a rajongás, a »paraszti hagyományaink« kényszeres megőrzése és a »retrográd paraszti mentalitás« agresszív elutasítása között. A Paraszt halála ugyanolyan biztos, mint a Kommunizmus halála, de öröksége még sokáig követni fog minket.” (Mihăilescu 2010: 194.)

A nép tehát: egyszerre a büszke Örökösök élő közösségei, és a posztparaszti identitáskrizises csoportok olyan társadalma, amelyet egyaránt, egy időben jellemez a tagadás és a rajongás.

Valamikor, elég későn, túl „az emberélet útjának felén”, a folklorizmusól olvasva és gondolkozva, lassan relativizálódni kezdett minden, a népről alkotott fiatalkori hiedelem. Persze, nem amolyan hétköznapi, hanem tudásszerű, racionálisan felépített, módszertanra alapozott, az éppen számomra adott, hozzáférhető tudományos diskurzusból vett hiedelmekről van szó.³

Azóta sok minden mást is olvastam, terepen kutattam, a világ megváltozását leginkább modernizációs folyamatként neveztem meg és kezeltem, megéltem és láthattam a falu, most már vidék második gyökeres, az előzőnél mindenképpen lassabb és sokkal kevésbé voluntarista/céltudatos átalakulását, ezt írásaimban leginkább dekollektivizációnak és paraszttalanításnak neveztem, és megértem a „parasztság halott, a Paraszt mindenütt jelen van” (Mihăilescu), a „minden örökség” idejét.⁴ Megértem, követhetem, tanulmányozhattam választott terepemen a számítógépek és a okostelefonok gyors elterjedését, párhuzamosan a motorizáció általánossá válásával, és az utóbbi években, hála az Európai Unióhoz való csatlakozásnak, az aszfaltozott falusi meg mezei utakon félelmetes mezőgazdasági gépszörnyek elől kell kitérjek, ha arra autózom, és ha megállok valahol, szétnézni egy kilátóhelyen, ezeket a gépeket látom most, amint a határban dolgoznak, meg farmokat, szintén gépekkel az udvarokon.

---

3 Lásd erről a Tóth–Csányi szerzőpáros véleményét (Tóth–Csányi 2017).

4 „Ma a minden örökség pillanatát éljük...” (Hartog 2003: 17)

Gyerekkoromban, hatvanvalahány évvel ezelőtt, ha nyár volt, akkor a falu emberei látástól vakulásig kaszáltak, takartak, arattak és hordtak, ezt láttam, amikor a sarlóval aratást én is megpróbáltam, el is vágtam az egyik ujjamat, rátermettség helyett ügyetlenségemet bizonyítva, mehettem vizet hordani. Ha nyár, akkor hőség és a falusi utcákon a vas sráfos szekérekerekek által finomra őrölt por, ebben mezítláb járni, ez volt a gyermekkor, ezt a gyermekkort aszfaltozták le, ez tűnt el az aszfalt alatt. Ezt a falusi port egy-egy, igen ritkán arra járó teherautó, netán személygépkocsi (amit apám szülőfalujában a kortársaim kitartóan taxinak neveztek, nem értettem, ma se tudom, miért) kereke az évig felverte, percek kellettek, amíg leülepedett, finoman beszórva az út menti füveket, árkokat, ház előtti virágoskerteket, háztetőket, udvarokat. És ha netán megállt az autó és a sofőr felnyitotta a motorház tetejét, akkor a körbe álló, tolongó gyerekseregnek felnyílt a mennyország. Erről álmodhattak, ezek a kérdések foglalkoztatták őket, akárcsak Suba Ferencet:

hej mikor megláttam, hát mondom 5-6 éves lehettem, nézem, mejen, hát hogy az Istenbe mejen, se ló előtte se tehen, se semmi, s hát hogy mejen, egy nagy vasdarab csak s pufog s mejen. S ez úgy felizélte a fantáziámat, nem tudtam elképzelni, hogy mi dohog benne, s az viszi, hogy avval mejen, hát mi van benne. (0302 – 2019.04.20.)⁵

Varázslat, gondolhatta a gyerek Suba Ferenc, és gondolhatták a falusi gyerekek, akiket mágnesként vonzott egy felnyitott motorháztető. Velem is megtörtént gyermekkoromban, hogy elvárásolt egy gép, a „mi van benne, mi dohog benne” ígérete: egy nyári délután, az forrósághoz illően egy fürdőgatyában játszottam a házunk előtt, majd egy traktor hangja után nyomozva elmentem a harmadik szomszédba, ahol éppen ezt a traktort javították, szétszedték, összerakták, kipróbálták, alkatrészek heverték szerte szét olajos rongyokon, hát persze, hogy bealkonyodott, besötétedett, és én még mindig ott lábatlankodtam. Már régóta, „mindenütt” kerestek, és „a milíciára akartak telefonálni, hogy elvesztem”, amikor késő este jól megfázva hazakerültem. Igen, ez a csodálkozás és ezekre a kérdésekre a válasz keresése jellemezhetné népi környezetben az első találkozást, ekkor volt megtapasztalható a technika varázsa, fejtegeti Hermann Bausinger (Bausinger 1995: 25).

A nép és gép együttélés kezdetének az tekinthető, amikor olyan tárgyakról folyik a mondanévkészítés, amelyek „éppen akkor készülnek az utópia területét elhagyva a valóságban megjelenni” (Bausinger 1995: 27). Ebben áll a technika varázsa: nem abban, hogy van és működik, hanem az azt megelőző átmeneti pillanatokban, a megelevenedésben: egyik pillanatban nincs, csak a „mesében”/történetben, és ekkor hihetetlen történeteket hallunk róla, vágyaink vagy rémületünk, félelmünk tárgyává válik, majd pedig ezt követően, a következő történelmi pillanatban, adott helyzetekben megjelenik és a mindennapok aktív szereplője lesz.

5 Az általam készített interjúkból származó szövegek esetén megadom a saját tulajdonban levő interjú számát és az interjú készítésének idejét.

Még azelőtt, a „nagy vasdarabokkal” való első személyes találkozás előtt adótak voltak azok a mondák, hiedelemelemek, azok a kulturális konstrukciók, amelyeket én az „ezer telik, ezer nem” hiedelemkörhöz soroltam, amelyeket terepútjaimon gyűjtöttem, és funkcióik megértésével magam is próbálkoztam. Hermann Bausinger ezekre mint a német nyelvterületen ismert technikai mondákra utal. Érdemes tehát bővebben szólni ezekről.

Gép az ezer telik, ezer nem hiedelmekben⁶

Régi jó ismerőseim a vasszekérről, amelyik elé nem kell lovat fogni és megy, a vasmaradarokról és társaikról szóló szövegek. A nyolcvanas évek közepén végzett terepmunkám során találkoztam először az eszkatológiai, „ezer telik, ezer nem” témájú hiedelemmondákkal, tehát a gépeknek, a technikai világ elemeinek az elkövetkező világfordító változásoknak, a világvégének a jeleiként való interpretálásával. Fontos volt tehát, a gépek szerepéről való gondolkozásban fordulóponthoz jelentett, amikor Hermann Bausingernél olvashattam, hogy a technikai mondákban is felbukkannak ezek a tárgyak, jelek és jelentések: „Ezek a technikai mondák egyrészt a technikai fejlődés előzetes fokait jelentik, másrészt alapot nyújtanak a gépek elleni támadásnak, mihelyt azok a mondák teréből kiszabadulva valósággá akarnak válni.” (Bausinger 1995: 26.)

Értelmezésem szerint a hiedelemszövegek társadalmi funkciói: megjelenítenek – és mobilizálnak.

A gőzmozdony és a vonat, a gépkocsi, a telefon, a repülőgép, a televízió a nyolcvanas években bizony már valóság volt, tehát az általam akkor hallott, gyűjtött mondák a ló nélkül futó kocsiról, eget beborító ólommaradarokról, világot behálózó cérnáról, ami közvetíti a beszédet, meg a dobozról, amelyben a már halott embereket is látni-hallani lehet, az idős korosztály gyerekkorában lehettek elterjedtek és magyarázó erejűek. Mert valóban, ha rákérdezett, hogyan tudta volna egy akkori, idős márkodi ember érthetően (mindkettő számára értelemmel telítetten, az összefüggéseket bemutatva) elmagyarázni a negyvenes években a gyerek Suba Ferencnek, hogy mi is az: *se ló előtte se tehen se semmi [...] nagy vasdarab, ami pufog s mejen?* És tovább, az egyszerű magyarázaton túl: félelmetes, veszélyes is lehet az, ha ezek a „nagy vasdarabok” megjelennek, mert ha ezeket a megjelenéseket, vagy akár csak az ezekről szóló híradásokat is egy régebbi, elsüllyedtnek tartott világszemlélet birtokában jelekként értelmezi, akkor a világ állapotára való rákérdezéshez, a világ sorsára vonatkozó igen súlyos konklúziókhöz is eljuthat.

Éveken keresztül kutattam egy 1949-es millenarista, világvége-váró mozgalomnak az eseményeit, beszélgettem a mozgalom „prófétájával”, a máréfalvi Úrfi Pál Ferencnél Ilonka Ágnessel (1919–2000) (lásd Gagyai 2004, 2010). Az ő jóslásként, „hirdetéseit” közben elmondott próféciáira, jövőre vonatkozó jóslásaira nem talál-

6 Az „ezer telik, ezer nem” hiedelmek részletesebb bemutatását, értelmezését lásd Gagyai 2010. A következő alfejezetekben az ott leírtak rövidebb, témámhoz alkalmazott változata olvasható.

tam írott dokumentumokat. Volt a falujában olyan, aki a helyszínen leírta a prédikációkat, de a Securitate, a román titkosszolgálat begyűjtötte tőle ezeket. Végül is arra a következtetésre jutottam, hogy abban az 1949-es társadalmi krízishelyzetben is leginkább a világvégére vonatkozó jelek értelmezései, ezekre vonatkozó jóslások voltak azok, amelyek elhangozhattak, amelyekre a résztvevők érzékenyek voltak, és amelyekre évtizedek múltával, a velem való találkozáskor emlékeztek.

Az „ezer telik, ezer nem” típusú hiedelmeknek, az ezeket formákba öntő eszkatologikus mondáknak legjellegzetesebb, igen feltűnő vonásuk, hogy megtörtént, a közösséget igen mélyen érintő, számukra „világrengető” eseményeket beteljesedett jóslatokként mondanak el. Az emberek, akik ezeket a jóslatokat megfogalmazzák: ismert „jószok, jóslók, tudósok”, vagy a közösség megnevezett vagy névtelen tagjai. Ezek az emberek a világ, a emberiség jövőjére vonatkozó jóslatokat – vagyis tulajdonképp proféciákat mondanak. Rendszerint nem végeznek a közösségeikben egyébként jól ismert, tárgyak segítségével gyakorolt, az egyéni sorsot tudakoló jóslásokat.

Ez a fajta jóslás nem más, mint az apokaliptikus világszemlélettel kapcsolatos, a múlt jövővé változtatásának technikájaként ismert vaticinia ex eventu jelensége (McGinn 1995). Ezesetben nem írásról van szó, mint az apokalipszisek esetében, de a lényeg ugyanaz: a múltban élt, vagy a jelenben is élő látnok, tudós, akinek jóslatára, szavaira a közösség tagja emlékezik, s feltételezhetően, vagy a szemtanúk véleménye szerint is a túlvilágon jár (mélyen alszik, vagy rejtezik, vagy beteg és önkívületben van), és visszatérve elmondja, hogyan fognak lezajlani a közösséget közvetlenül, sorsformáló módon érintő történelmi események, vagy ami ezekben gondolatmenetembe illeszthető: a „nagy vasdarab, ami magától mejen”, a modern gépek, technikai környezet megjelenése, a velük való első találkozások.

A gyűjtő számára teljességgel lehetetlen szétválasztani azt, amit valóban a jó mondott – és azt, ami az adatközlő interpretációja. Úgy tűnik, hogy nem a szavak, nem az egyén, hanem az erről való beszélés kommunikációs helyzeteiben kibontakozó kulturális emlékezet az, amelynek működése ezekben az esetekben megragadható. A továbbiakban arról szólok részletesebben, hogy a kutatásom idején, a 20. század utolsó éveiben székelyföldi közösségekben hogyan jelentkezik ez a világszemlélet. Először összefoglalom tereptapasztalataimat.

Korondon élt Horokály Józsi bá, akire a jelenben mint jóslóra emlékeznek, és akinek az alábbi jóslásokat tulajdonítják, a 18. század végén, a 19. század elején, a „napóleoni időkben” élt (ha ugyan élt). *Nem volt családja, vénlegény volt, úgy is halt meg.* Tanult embernek tartották: *Olaszországba vót, apám azt monta, Olaszországba, hát előbb itt tanult valahol, de végül Olaszországba járta meg magát.* Amíg a napóleoni háború folyt, kiköltözött a hegybe, hogy nehogy elvigyék katonának; házat épített *két bejárattal, hogy amikor az ellenség bejön az egyikén, a másikon kimenekülhessen.* Kecskét tartott, vadászott. Öregkorára megvakult, kisgyerekek vezették.

A helyiek tudják róla, hogy *megmondta mi volt, mi van s mi lesz.* A jóslatok között van néhány, melyeket a gyűjtés időpontjában a közösség apraja-nagyja jól ismer, és vannak kevésbé általánosan elterjedtek. A szövegek tartalmuk szerint két nagy csoportba sorolhatók: egy részük a 19. század végi, 20. század eleji technikai

változásokra utal, más részük a 20. századi (és azutáni) nagy történelmi-társadalmi katasztrófákról beszél. Két olyan szöveget szeretnék idézni az alábbiakban, melyekben mindkét tartalmi rész jelen van:

Horokály Józsi bá vót, úgy hitták, Józsi bá. Már csak azt tudom, aszmonta, hogy olyan világ jó bé, hogy olyan kocsik lesznek, elejikke lovat nem ké fogni, anélkül mejen. Magától. S akkor aszmonta, hogy olyan madarak lesznek, hogy repülnek, gépek. Ezeket monta. Akkor azt is, hogy a világot béhúzzák cérnával, s az egész világon tudnak beszélni egymással, szóval a telefon, ő ezt magyarázta.

Aszmonta vót: ezer telik s ezer nem. Napkeletről egy kicsikirály elindul, s az egész világon végigmejen. Akkor egy olyan háború lesz, hogy mittudomén, milyen hidat mondott, azt felhányják lópatkóval a lovak, amikor ott keresztül mennek. Mikor annak a háborúnak vége lesz, annak a háborúnak, aszmonta: aki megmarad még, valaki, mehet hét falun keresztül anélkül, hogy valakivel találkozzék. Ha valakivel fog találkozni, még a forgácsot is meg fogja csókolni, hogy ez az ősöké vót. Aztán még fog valaki egy kicsi jó világot érni, de nem sokat. Ezt magyarázta. (I. A.)

Aszmonta, hogy olyan utak, vasútak lesznek, olyan szekerek lesznek, hogy ha képes egy falu felülni, azt is viszi. S azt mi húzza, Józsi bá, mondták a népek. A maga magát elhúzza! S honnan lesz a vas, honnan szerzik bé, honnan kapják? Mikor annyi nem volt, hogy a marhának a talpára tuggyanak ütni, vagy a kerekerekre, fakó kerekere vótak, tuggyanak tenni. Aszmonta, hogy akkor lesz vas, lesz az is, aki megcsinálja. Asztán kérdezősködtek: milyen lesz az a vasút, hogy mejen rajta a szekér? Asztán monta: olyan vasmadarak lesznek, s avval, apámtól hallottam, az utolsó időben annyi lesz, hogy amikor felszállnak, a napot nem lehet meglátni tőlük, annyi lesz... Olyan veszedelem lesz, hogy a végivel az utak mind bépázsitozódnak. S aki megmarad, az egy bottal a kezébe a világból kimehet, nem mongya neki senki, hogy hova megy. S aszmonta, hogy a világ fejesei addig mennek városról városra, a megegyezésre, hogy nem tudnak suhutt megegyezni. Végül mégis megegyeznek, akkor kikiáltják, hogy béke és biztonság, akkor végül megfordul, az egész világ forradalommal válik, ami menthetetlen lesz. Az egész világ. (M. P. P.)⁷

Szentegyháza város egykor különálló részének (Nagyoláhfalu vagy Szentegyházásfalu) közössége ismeri Bálint Virág Károly bá jóslásait. Az emlékezők szerint az

⁷ Az adatközlők nevei elérhetőek a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének adat-tárában. Amikor 2015-ben *Hiedelemszövegek Székelyföldről* címmel közlésre kerültek a székelyföldi hiedelemgyűjtéseim szövegei, akkor a kötet szerkesztőjével együtt úgy döntöttünk, hogy az adatközlők alapadatait (nem, életkor a gyűjtés időpontjában) megadjuk, de az neveiket csak monogramokkal jelöljük. Így járok el ebben az esetben is.

1950-es évek elején halt meg, „régii falusi ember” volt, akinek „különböző hóbortjai voltak”.

Huncut ember volt, tökéletlen, szeretett tekeregni, nem dolgozni, volt ideje erre [ti. a jóslásra]; Más ember jól kaszált, s ő az árnyékban olvasta a könyvet; Rövidlátó volt, a szeméhez vette a könyvet, úgy olvasott; Sok-sok könyve volt, de a családjának nem maradt, mert ő eladogatta kölcsön...; Okos ember volt, azt is tudta, hogy hány évvel visszafelé ezen a napon milyen idő volt... Mikor látta, hogy a gyerekek a kenyeret eldobják, azt mondta: Megéritek, hogy felveszitek s megcsókoljátok, majd sajnáljátok ezt, ha nagy sort kell majd álljatok érte, s mégse kaptok!” (P. Z. K. A.) Azt jósolta, hogy Tekenyőhátú út lesz, ezen az aszfaltos utat értette, s lesz olyan idő, hogy cédulával mentek a malomba. (K. J. B. M.) Lekacagtam, mikor azt monta, hogy négy évig fogságba lesznek... hogy ólommadarak lesznek... kergettek engem is ezek az ólommadarak! (B. G.) Az utolsó időkre kutya se szeretnék lenni... S úgy elváltozik a fiatalság, s lesz olyan időszak, amikor a gyermek szembezáll a szülővel. A nők állatiakká válnak, rövid ruhát viselnek, cigarettáznak, isznak, a szegényfelüket mutatják, a férfiakat lekerülik az ivászatban, elveszik a férfiaknak az öltözkéjét. A papok se papok, nem isten szolgálai lesznek. Az asszonyok azt is beszélték, hogy jósolta az atombombát. (M. D. M. J.) Most három hete hallottam, amit nem is tudtam soha, egy felszegi bácsitól: hallod-e Margit, hogy Károly bácsinak igaza vót? Egyszer amikor a templomból kijöttek, ott monta: lesz olyan idő, hogy a halottaknak a hangját látni fogjátok, s hallani őket. S bételt, az este a tévében is az a színész volt, aki a földrengéskor meghalt! (K. J. B. M.) Nagytatámon küjjel lakott egy ember, az jövőgetett be hozzájuk. Az ember bejött, kinyitotta az ajtót, nem kopogtatott, nem köszönt, csak leült a kályha mellé s szunnyadott addig, amíg a feje a térdét érte. Akkor felvette a fejét és kezdte mondani, hogy ezután tekenyőhátú út lesz, ezt a betonútra értette, s negyvennégybe vasmadarak fognak repülni. Mondta az árvizekről, hogy mikor lesz, a szárazságról, hogy melyik hét esztendőben lesz. Mindegyik úgy tartotta, hogy nem ép elméjű. (K. J.)

Szolokmában emlékeznek Tő Minya bára, akinek Gábor Mihály volt a becsületes neve:

jósló vót s bétött. Nem is vót barna ember, nem cigány volt, csak nem idevaló vót. Tudományja vót. Asztalossággal foglalkozott; az elkészített koporsóba faforgácsot tett, abban aludt. Elsősorban az időjárását jósolta meg: nagy esőt, vihart. Ma is tudják, hogy mikor gyönyörű szép idő van, itt [mutatja az ég egy bizonyos pontját] egy felhő felmutatkozik, azon a nap biztosan eső lesz. Aszmongyák: a Tő Minya bá felhője... Édesapáméktól hallottam, jött egy üstökös innen Kibéd felől. Na nézzétek meg, aszmongya. Ha a csóvá-

ja lefelé tart, így a föld felé, akkor a földön lesz háború! Ha pedig a csóvája felfelé áll, akkor égi háború lesz: sok jégeső, ilyen-olyan lesz. Még mondott ilyeneket. Aszmonta vót, hogy ezerkilencszáznyolcvanegy, nyolcvankettő, nyolcvanhárom, nyolcvannégy, ebbe a nyolcvanas évekbe kutya se szeretne lenni. S vót es igaza. Most jelen pillanatba is éppen csak vagyunk... (Gy. I. Gy. E.). Azt jósolta, hogy Eljő az az időszak, hogy csak annyi ember marad a földön, hogy 3 szekér elviszi. Na. Nekik e vót akkor a mérő dolog, a szekér, még vonat se vót, semmi. Asztat jósóta, hogy annyi ember fog megmaradni a földön, hogy 3 szekér lesz. Hogy ez mikor lesz, hogy lesz, nem tuggyuk, csak neki ez vót a meglátása... (Sz. M.)

A Gyimesek vidékének félreeső helyén, Hidegségfejében élő csángó közösség két olyan emberről tud, akik jósoltak. Az egyik a vén Bezsán:

Járt házakhoz, jóslásokat mondott, s kiröhögték... (B. G. I.) Az örökké mondott, de egyszer megzavarodott... belézarodott. Berekesztették egy szobába, s az ablakon adtak neki enni. Írni-olvasni tudott, s a fiait is megtanította... (D. K.) Megjósolta, hogy Bogárhátú út lesz a Hidegségben, ez a töltött út, vasmadarakon s ördögsekéren járnak. (B. G. I.) Megjeleztette, hogy a kertet el fogják hányni, s aztán jött is az a kollektivizálás ugye... Aszmonta, olyan háború lesz, hogy egy család egy árpacipót nem tud elfogyasztani s azalatt lezajlik, megkezdődik s vége lesz. (D. K.) Hogy mikor is élt, arról nincs adat.

A másik jós neve: Húz Bence. Nem idevaló volt, csak átutazott a Gyimesekben:

Körülbelül száz éve, Magyarországról jött. Itt járt, télen, lóháton, úgy fázott a keze, hogy a lóganéba belenyúlt, úgy melegítette... magyarországi táltos ember volt, jósló. Eljött ide, bejárta ezeket a hegyeket, s aszmonta: erőst szép tájak ezek, zöldek, de évszázadokon keresztül úgy elidegenedik, olyan északisarkon van, hogy tökéletes nyár nem lesz, csak tél. Mikor kicsi gyermek voltam, akkor édesanyám monta, s minden nagyhajú öreg monta: ő jósóta, hogy a német átmegy itt Oroszországba, s a fekete sereget kihozza a hátán. (D. K.) Vót itt egy jósló, Húz Bence. Megjósóta a negyvennégyes háborút. A német elindul, átmegy Oroszországba, s aztán a fekete sereget a hátán kihozza. Jöttek is az oroszok, elfoglalták az egész tájat. Monták azt is, hogy olyan háború lesz, hogy Naskalat lábába maradnak meg, ha megmaradnak, a hegyekben. Ki tuggya, milyen nemzedék éri meg, hogy az egész világon egy pásztor lesz és egy nyáj, ahogy ő jósolta. (B. G. I.)

Több csíki faluban: Csíkdelnén, Csíkmenaságon, Csíkszentgyörgyön, Csíkbánkfalván és Csíkszatószezen is tudnak erről a jóslóról; itt Úz Bencének nevezik, és úgy tudják, hogy az Úz völgyében lakott; jóslatai a harmincas években egy katolikus naptárban is megjelentek.

Aszmonta, hogy olyan világ jó, hogy olyan kocsik fognak futni az úton, hogy ló nem lesz előtte. Ezt megjósóta, annyó ezt nekem gyermekkoromba monta... Akkor aszmonta, hogy a nagyságos asszonyt a szobalánytól nem lehet megkülönböztetni, annyira kicsiszolódnak, nyugóldnek, hogy a szolgálót nem fogják tudni a nagyságos asszonytól megismerni, melyik másik. Ez is ugye megvan, hát erre fele tartunk. S aszmonta annyó, hogy ezt megjósóta, hogy ez így vót megírva, hogy ezer eltett s kettő bé nem telik. No ezzel kezdte a mesét örökké. Olyan háború lesz, aszmonta, hogy a földet a hegyekkel egybeegyengetik, a sima területtel... S hogy az úr fut, de senki nem kegyelmez neki. Na igen, aszmonta, olyan háború lesz, így monta, hogy kő követ nem marad. S aszmonta, az Akókapunál a csákót a vér elviszi, a vérben úszik a csákó. Hát asztán nőttünk s borzongtunk tőle, montuk, hát annyó, merre van az az Akókapu, merre van az az Akókapu? Hát ő nem tuggya, aszmonta, s mi se tultuk, Akókapu... S aszmonta, aki megél, egy bottal megindul a földön, aki megmarad. S napokig fog zarándokolni, s nem lesz, akihez szóljon. Csak annyi marad ember, eztet jósolta. Elhíhető-e? Eleget készülünk arra. Béke nincs. (Cs. I.)

Székelyzsomboron élt, hogy mikor, azt nem lehet tudni, Káplán Tamás. Azt jósolta, hogy meg fognak jelenni a vasmadarak. *Előrelátó ember volt*, minden bebizonyosodott, amit mondott.⁸

Atyhában egy olyan asszonyra emlékeznek, aki 1949-ben „elrejtett”, és prédikált: *Hát ott voltunk, s hallgattuk, s aszmonta, meglássuk, ez nem a kollektív alatt vót, a másik évbe már a kollektív alakult meg, meglássátok, hogy nem a csűrökbe horgyátok a gabonát. Azt is megjósóta. (Sz. A. V. B.) Akkor még nem volt, akkor még itt csépeletünk a háznál, de aszmonta, szérüköt csinálnak. Mindent előre mondott! Azt is elmonta, hogy hát megfosztanak titeket mindentől. Állatokat is elveszik. Há nem igaz vót? Elvették! Amiket mesélt, az mind bételt. Gyermekeitek elmennek a városba, elhúzódnak, me nem tudnak itt megélni. Mindent elmondott az az asszony, mindent! (K. D.) Ezt az atyhai asszonyt, aki az 1949-es események után elköltözött a faluból, és soha többet nem hallottak a helyiek róla, tudósnak, mondónak nevezték – akárcsak a márэфalvi szentasszonyt.*

Mindeddig székelyföldi közösségek jóslóiról, a székelyföldi falusi közösségekben ma is élő jóslatokról esett szó. Ez utóbbiak között olyanok is vannak, olyan jóslatokra is emlékeznek, melyeket helyi, névtelen emberek fogalmaztak meg: az idős nagyapó, aki a porban játszik a dédunokáival; egyszerű falusi ember:

Ferencbá, ez valóság vót, itt olyan egyszerűen élt, s annyi mindent tudott s annyi mindent elbeszélt hogy mi volt s mi nem, s mi lesz s mi nem... Nahát azt akarom mondani, örökké aszmonta, me montuk, hogy háború lesz,

⁸ A 2000-ben Székelyzsomboron az interetnikus viszonyokat kutató Oláh Sándor közlése.

hetvenbe s nyolcvanba, s hogy kezdődött ez a kommunizmus s minden. S aszmonta: ne törőggyetek, előbb várjátok meg, hogy kilencven teljék el, s kilencvenegybe megkezdődik, kilencvenkettőbe kiszélesedik, kilencvenháromba megnehezedik, s asztán majd csak kilencvennégy, a hoz mindent. Annyi ember amennyi megmarad a földön, az egy-két kenyérrel mehet, hogy egy másik emberrel találkozzék, olyan végpusztulás lesz a földön. (F. I. B. J.) Vagy: Emlékszem, Péter nanyó nekem mit mondott! Vót egy Dancsfi András nevezetű, s bement a szomszédasszonyának, nanyónak az annyához. S hallgassa meg, drága szomszédasszony, ez a Dancsfi mit jövendőt! Mit na, ugyambiza? Hát aszmonta, hogy olyan világ jó, hogy bójó a tarka öltözék. S olyan háború lesz, hogy [Gyergyószentmiklósr] az örmeny templomhoz bójön a szarvas, s nem lesz, aki elhajcsa, nem lesz olyan ember... (P. I.) Egy másik változat szerint a ditrói templomhoz jön be a szarvas; vagy Ditróban a templomnál kinő egy nyárfa vagy milyen fa, s az azt jelenti, hogy nem tudom mikor, a templom ki fog dőlni... (B. S. B. A.)

Vannak olyan szövegváltozatok is, melyeket, az emlékezők szerint, nem a közösség tagjai közül valaki, nem helyi emberek fogalmaztak meg, de ugyancsak a világ sorsára, nagy veszedelmekre vonatkoztak. Az atyhai Szász Márton (sz. 1906) mesélte 1991 decemberében:

A fogságba volt egy ember, baskír származású, együtt dolgoztunk... Aszmonta: fiam, figyej ide! A Jóistent kérjétek, hogy ötvenig [ti. 1950-ig] mennyetek haza, me aki ötven után itt marad, az itt van maradvá végleg. Lehet, hogy bételjesedett! Aszmongya az öreg: nyugaton egy kicsi állam meg fog mozdúni, s abból az egész Európa meg fog bolondúni. S össze is bolondút, igaz? Majd amikor ez a kicsi állam megzavarodik, elindúl, s ez Magyarország vót ötvenhatba, ettől megbolydul az egész, lesz egy átváltozás, aszmongya, Oroszország tizenhét államból áll, hetvenkét nemzet éli, így, nekem elmonta, de az a tizenhét állam mind fel fog darabolódni, úgy, hogy minden állam külön-külön lesz. S ugye, be van teljesülve.

A siklódi Benedekfi Dezső (sz. 1910) mesélte:

Hanem Csíkszentkirályon, ott már nekem fülembé monta egy öreg tanító néni... Mikor jöttünk az oroszok felől haza, akkor aszmonta: vitéz urak, a kaput ne hagyják el, maraggyanak otthon, me nincs hova menni. Gyermekeim itthagytak, elmentek, de én megmondom, ez az elv addig megyen, ahol megszületett, oda vissza kell térjen, akkor meghal. Addig nem. Nincs hova, me a földről nem lehet lelépni. Na én azt figyeltem. Aszmongya: nyugat felől hittel változik. Nem fegyverrel, hittel. Me aszmonta, legkésőbb, asztán nem érdeklőttem én is, s aszmonta: legkésőbb Románia nem egyezik egyáltalán, s fel fogják darabolni...

Máréfalvén élt egy Suttog Pál nevű ember:

Édesapám beszélt erről, s nagyapám. Egy embert úgy neveztek: Suttog Pál. Hogy akkor a gépjárműveknek még híre-nyoma se vót, hogy ilyent csinájjanak. S az a bizonyos Suttog Pál megjósolta, hogy olyan kocsik lesznek, hogy ló nem kell eleibe s az úton halad. Olyan szekeret csinálnak, hogy az emberek beleülnek, s a levegőbe felszállnak vele. Az emberek récepajtákbán tüzelnek, a kemencék helyett. Na, ilyeneket sokat hallottam az öregektől. Tehát ez a bizonyos Suttog Pál, azért nevezték Suttog Pálnak, aszmonták, hogy nekik egy olyan angyala van, hogy azt más nem lássa, csak ő, s az súgja a fülibe, hogy ezeket mongya. (K. A.)

Demény Domira többen is emlékeznek:

Édesapámnak egy testvére elalutt, lefekütt a padra, s aszmonta ángyóm, három napig, aszmongya, alutt. S kötötték, s nem tutták kőteni. S akkor ő azt a jóslatokat, amikor felkótt, aszmongya: mé zavartatok meg, me még lett volna beszélínivalóm! Úgy hogy ő rendesen beszélgetett valakivel. S olyan jóslatokat tudott, hogy nem volt szabadott megmondja. [Nem is mondta el?] Elmondott belőle úgy, hogy nem szabadott belőle csinálni, vagy olyasmiküt. nem szabad. na. Elmondott belőle, hogy milyen világ fog lenni, s mi fog következni. Aztán aszmongya, olyan történetek vannak, ezeket el szabadott mongya, de nem szabad ezekről egyáltalán beszéljen. ... S örökké mondta, hogy a fiatalok hogy el fognak romlani, a leánkák, s a fiatalok hogy ki fognak művelődni, mint most. Hát nem tiszta igaz! [Hogy milyen háború lesz...] Attól is beszélt, hogy milyen veszélyes háború fog lenni. S vót es, ugyeazután nagyháború következett. Ez eccer tiszta igaz volt, amit Domi bácsi beszélt. [...] Aztán úgy mondta, nem úgy, hogy repülő, hanem vasorrú madarak, azok fognak repülni, s milyen viseletek fognak lenni, ezek a rövid ruhák, nem tudom milyenek... Ezeket jósolta... (P. B. D. A.) Igen, Demény Domi, emlékszem. S ő azt hirdette, hogy jó az Ántikrisztus. Ilyenekből olvasott ő, egy könyvből olvasott, s aztán az Ántikrisztus eljő a földre, s mi lesz, hogy történik. A végén mindenki meghal, senki sem marad meg, ilyenekről beszélt... Aztán ugye Domokos bácsi, ő még sokáig élt. Csak olvasta azokat a bibliákat, s tudom, hogy örökké féltünk, hogy az Ántikrisztus jön. S aszmonták, keletről jönnek. S mikor az oroszok jöttek bé, aszmonták, na ezek az Ántikrisztusok. (P. B. D. I.)

F. J. saját dédnagyanyjának a szavaira emlékszik:

Hát az egy öreg asszony volt, üdögelt, egy gyenge asszony volt... nyolcvan esztendő. Hát elég az, aszmondja nekik, me leült, s örökké jövendőlt. Örökké mondta, hogy milyen madár lesz, hogy levegőbe repül. Olyan kocsis lesz,

hogy ló nélkül fut. Akkor megint azt mondta, hogy nyolcvantól kétezerig olyan világ lesz, hogy kutya se szeretne lenni... Aszmonta, hogy olyan világ lesz, hogy embőr embört nem szeret, nem állhassa. Anya a leányával összeverekedik, fejszével levágják egymást. Olyan világ lesz, háború nem lesz, de aszmonta, az emberek kapával s csákánnyal fognak összeverekedni! [Közbeszólás: Igen, de úgy kifogy a nép, hogy egy kenyér kell, amíg az egyik a másikkal találkozik!] Olyan világ lesz, így monta, hogy addig megy, egy kenyeret megeszik, míg a másikkal találkozik... az Ántikrisztusok feltámadnak, s hogy még mi lesz, az egyik embert el akarják bolondítani erre, s a másikat arra. S azt is mondta, hogy kétezerben sötétség lesz három éjjel s három nap. Kilencventől kétezerig nehéz napok jönnek, aszmonta, olyan éhség lesz, hogy anya a gyermekit megeszi kínjában. Hát lehet, még az es megtörténik! Ugye ezek az Ántikrisztusok is kezdtek feltámadni, mer itt a faluba is tiszta gyermekekből meg van alakulva... [a sátánista összejövetelekre utal]

M. L. nem tud pontos személyt megnevezni; a hozzájuk járó komaasszonyokat említi, mint a jóslatok elmondóit:

...édesapám korán elhalt volt, négy éves voltam, s aztán édesanyámhoz jöttek a komaasszonyok, beszélgettek, s akkor má hallottam. Monták, hogy lesz olyan világ, hogy mindenki úr lesz, mindenkinek nagykabátja lesz s táskája. Igazán, ezt gyermek, lehettem négy-öt éves, mondjuk hat vagy hét. Akkor mondták: nem fog többet vízözön lenni, hanem a világot tűzzel fogják elosztítani. Hát azt könnyen, akkor kacagtuk, tűzzel, jó nagy tüzet kell gyújtani! S mamájnapp, készen van, akármelyik percbe a világot elégetni! Annyi atom van... [Mondták, hogy vasmadarak lesznek...] Hát igen, igen. Vasmadarak járnak a levegőbe. Olyan szekerek lesznek, hogy nem lesz ló előtte, ez a motor no... Dehát minden eljött.

K. A. szerint:

Volt egy unokabátyám, illetve nagybátyám, édesapámnak a testvére volt, Kovács Andrásnak hívták azt is. nagybeteg volt. Ő meghalt 1913-ban, augusztus hetedikén temették el. Sokáig magán kívül volt, hánykolódott. Ép, egészséges állapotába sohase káromkodott. Ekkor szörnyen káromkodott. Szidta az Istent. De egy pontra nézett örökké. Azt a pontot kereste a figyelme. Aztán rengeteg sok mindent mondott. Azt is mondta többek között, hogy Erdélynek vége. Erdély rabszolgaság alá kerül. Magyarországnak vége. Né, mekkora ellenség jön! Né, Magyarországot hogy darabolják fel! Térképet hogy szaggatják össze! Nézzétek meg, még az oláhok is jönnek! Lázálmában ezt ő mondta. Pedig akkor még háború sem volt szórványosan se számításba, ugye, mert azután jött a sarajevói gyilkosság.

Végezetül a máréfalvi szentasszony jóslataiból idézek néhányat. Megállapítható a szentasszonynak a közösségben betöltött „jósló” szerepe is. A máréfalvi közösség tagjai számára a két jó szerepkör összeolvadt. A fentiekből körvonalazható, hogy a világ változásairól beszélő jósek nem hagyományos mágikus specialisták. A máréfalvai szentasszony kivélt képez: a világ nagy változásairól beszél, és ugyanakkor az egyéni sorsok alakulását előre látja. Ezúttal a szentasszony világ-változásra vonatkozó jóslataiból idézek egy párat:

Mindent, amit mondott, minden bétótt. Minden. Ebből komoly baj ne legyen, minden, minden... Ugye megmonta, hogy kollektív lesz, társulás lesz, szérún csépelünk, s azután csűrbe csépelünk, azután, hogy a fődeket a nép visszakapja. E mind bétótt. E mind bétótt. Egyebet nem tudok mondani, minden bétótt. (M. M. ?. Zs.); Ő megmonta, hogy így lesz, hogy nézzétek meg, milyen utunk lesz, s drágaság, s háborúság, mindent megmondott. Ő mikor kezdett beszélni, ő úgy a tenyeriből, nem látott semmit, de így a tenyeriből olvasta, hogy mik jönnek, s mi lesz, s hogy lesz. Úgy elváltozott, olyan volt, mint a sárga mocsár, mikor kezdett... S így olvasta ő, olvasta a tenyeriből, hogy mit mondott a Jóisten, így lesz, mindörökké, na. (B. J.); Megmondta: meglesznek a nagy díszkapuk. Aszmonta. De nem fogunk örvendezni benne. Mer az egy olyan időszakot hoz, amilyent nem is gondolunk. [Férje: Vót elég díszkapu a Csau időbe, örökké csináltuk a díszkaput...] Feltámadnak a sátánok, és minket azok irányítanak, akit tudnak. (M. L. P. J.); Jósót. Javasolt. S amit mondott igaz vót, bétótt. Na akkor fenn Rengőkőnél, fenn az erdőn, akkor ő prédikált... S akkor ott vótunk, s elmonta, hogy díszkapukat fognak csinálni, s minden. [Közbeszólás: Hát igen, meg is vót!] S hát ugye meg is csináták, díszkapukat, me ugye teccik emlékezni, Betlenfalán is, na. (Cs. G. L. A.); Aszmonta a Mária-koszorút bé kell tőteni, me ha nem, mindenestől elveszünk. A világ nagyon leromlott, s meg kell térnünk, azt beszélgette. (K. B.)

A gyűjtött anyag bemutatása során utoljára hagytam a máréfalvi jósokat, jóslásokat. Itt volt alkalmam a legtöbb embert megkérdezni erről a hiedelemről, itt sikerült egy teljesebb képet nyerni. Úgy tűnik, hogy a hiedelem minden ismert motívuma megtalálható. Nincs egy olyan neves személy, mint a csíki Húz Bence, akihez a jóslatok kimondása egyértelműen kapcsolódna. Viszont az kiderül, hogy ez a hiedelem általános, számos változatban ismert.

Igen röviden szólnom kell arról, hogy mindeddig, tudomásom szerint, a magyar folklórkutatás milyen figyelmet fordított a bemutatott hiedelemtípusra. Azt mondhatom, hogy csak elszórt közlésekre bukkantam; valószínűnek tartom, hogy a gyűjtők, folklórkutatók figyelme csak esetlegesen fordult ezek fele a szövegek fele.

Az első, aki figyelmet szentel a hiedelemkörnek: Kálmány Lajos. Szegeden, 1893-ban megjelent könyvében említi, hogy „hagyományaink szerint tehát jön idő, mikor e világ az emberekre nézve elmúlik s e veszedelmet, mint más népeknél, nálunk is a tűz okozza. Mikor fog ez az idő bekövetkezni? Miből lehet megtudni, hogy

nem messze van, vagyis melyek az előjelei? Mi többféle előjelt ismerünk erre vonatkozólag. Ezek közt legelterjedtebb népünk közt az »Ezret adok, ezret nem adok« hiedelem, mi úgy magyarázható, hogy Isten ezer évet adott az embernek, de a másik ezer évet Kr. u. nem töltheti be a földön, mert ezt nem adta meg (Egyházas-Kér).” (Kálmány 1893: 67.) Más, Kálmány Lajos által említett előjelek: a csillagok állásában bekövetkező nagy változás („*Mikor a Sánta Kata beéri a három Kaszást, akkor lesz vége a világnak*” – Szőreg; Kálmány 1893: 68); a világ erkölcsstelen lesz, a gyerekek nem hallgatnak a felnőttekre („*Mikó az emberek nem tunnak má szégyönt, a gyerökök az apjuknak, anynyuknak nem engödelmeskönnnek, hiába monygyák nekik, hogy ne pipájjanak; mikó mindenki pipál, akkó vesz el a világ, mán majdnem ott vagyunk, mer a gyerökök is pipának mán*” – Egyházas-Kér (Kálmány 1893: 69); Illés és Jónás (máshol: Énok) próféták lejövetele; az Antikrisztus születése, tettei.

Kálmány Lajos munkájára támaszkodik a *Magyar Néprajzi Lexikon eszkatologikus mondák* szócikke (írója Nagy Ilona). Ugyancsak őt említi Dobos Ilona egy kis cikkében, ahol megírja azt is, hogy a 19. század vége óta különböző Szibilla-jóslatok jelentek meg nyomtatásban; ezekben olvasható, hogy az utolsó időkben a kocsik lovak nélkül fognak járni, és az emberi hang a föld egyik széléről a másikig fog hallatszani. Dobos Ilona 1986-ban megjelent könyvében is foglalkozik ezekkel a mondákkal – a *Szóbeliség a városban* fejezetben, *A rémhírekről* alfejezetben. A rémhír-típusok közé sorolja, társai többek között: a halhatatlan hős, háborús előjelek az égen, földrengés, az ufók és a Vasmenyasszony.⁹ A revitalisztikus mozgalmakról nincs tudomása, ezért írja: „A világ végétől való félelem Európában, majd a kivándorlások következtében Amerikában és Ausztráliában a fehér lakosság körében rendkívül intenzíven él máig is. Az eszkatologikus mondák, amelyek a világ végét jövendölik meg, Európa népeinek mondakincsében nagy szerepet játszanak. A világ végéről szóló jövendölések egyben a legtökéletesebb rémhírek, hiszen az egész emberiség pusztulását hirdetik [...] »Ezret megértünk, kétezret nem értünk meg«. Ugyanez Szeged környékén még talányosabban hangzik: »Ezröt adok, ezröt nem adok«. A mostani hullámban nagy szerepet játszik a szám-mágia, a kétezredik eszrendő közeledte...” (Dobos 1986: 224–225.)

Dobos Ilona véleménye szerint már a múlt században is közszájon forogtak ezek a történetek, és onnan kerültek be a ponyvafüzetekbe. Megemlékezik az érszekvadkerti „öreg, írástudatlan palóc mesemondóról”, Ordódy Józsefről, aki neki Sába királynőjének Salamonnál tett látogatását mondja el, és az elmondott történetben Sába királynőjét Szibillával azonosítja, aki szerint „*1914-ben nagy háború lesz, azután meg egy másik... mérföldekre fog menni egy asszony, míg találkozik egy másikkal, vagy valakivel. És ha talál egy forgácsot, fölveszi és elsírja magát: az jut eszébe, hogy még ezt ember faragta...*” Egy szolnoki, tanyasi asszony szerint: „*Apósomtól hallottam... jönnek napkeletről a fekete emberek... Bosszúállók lesznek. Akkor lesz a világegés, a 2000. évben [...] vasmadarak fognak repülni az*

9 Lásd erről részletesebben a negyedik részben.

égen. A népek sivalkodva vándorolnak egyik helyről a másokra.” Egy karcagi asszony szerint: „A kocsik ló nélkül fognak szaladni. A famadarak vasgolyókat tojnak az égen... Ezt már az én nagyapám megjósolta volt akkor, amikor még nem voltak autók. Csak bőrpénz lesz az utolsó időkben, az emberek azzal fognak fizetni.” (Dobos 1986: 225–227.)

1980-ban Szegeden jelent meg a Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek sorozatban Polner Zoltánnak a Tekenyőkaparóról gyűjtött szövegei. Ez az ide tartozó hiedelmek első, monografikus igényű gyűjteménye. Ez a Tekenyőkaparó „Csongrád megye szájhagyományának jellegzetes, máshol nem ismert alakja. Hozzá hasonló népi hőst a magyar néprajzi szakirodalom nem ismer. Kétségtől történeti, valóságos személy volt.” – írja Polner Zoltán a bevezetőben. A szegedi gyűjtő a megye valamennyi helységét bejárta – „érdemes felvilágosítást, a nevéhez fűződő történetet” azonban csak 21 helység 151 adatközlőjétől vett hangszalagra. Az adatközlők véleménye megoszlott: voltak, akik Tekenyőkaparót táltosnak tartották; mások szerint cigány lehetett; vagy pákászféle vízi ember. Az életkorára való utalásokból kiderült, hogy nem ebben a században élt. A Tekenyőkaparónak, amint Polner Zoltán összefoglalja, különleges jövődőlő képessége volt: „Jóslatainak zöme a háborúról szólt. A világ sorsát alakító, romlásba döntő háborúkról. Beszélt a technika fejlődéséről is, a lőcs nélküli kocsiról (autó), a vasmadárról (repülőgép), s az embert elpusztító szegénységről, a nők, a férfiak erkölcséről, az emberek magatartásáról; de leginkább a világ végét jósolta, azt a nagy csatát, amely valahol itt Szeged környékén, a Tisza és a Maros találkozásánál következik be.”

Pénzásó Pistáról, a Tiszafüred környékén ismert, a század elején élt táltos jóslatairól Fövessy Anikó számol be. Adatközlői szerint jóslataiban elmondáskor nem hittek, később mégis mind beteljesültek. „Mindig prédikált az embereknek, azok meg körülülték... nagyon sokat tudott, sok ember hallgatta szájatva... Igaz vót, amit beszélt. A háborút is megmondta... Mindig azt mondta, akkor lesz a világnak vége, ha a fekete sereg végigmegy a világon.” „Borotválkozás közben mesélte nagyapámnak, erre úgy emlékszek, ahogy magát most látom, még a mozdulata is előttem van, ahogy kaparta magát, oszt fűrefordulva mondta nagyapámnak, jön majd, Imre, egy veres hadsereg, hát az ugye el is jött, de aztán jön egy fekete hadsereg, azután nagyon rossz világ lesz, sok ember meghal. Kilóméterekre nem lesz ember, az asszonyok meg felszedik a forgácsot is, oszt megcsókolják, mert emberkéz alkotta. Ekkor kutya se szeretne lenni, de azután hatéves szeretne lenni.” Nemcsak a messiás jövőt jósolta meg, hanem a közelgő viharra is figyelmeztetett: „Mentünk kifele a határba, találkoztunk Pista bácsival. Hogy van? Nem jól. Mi a baj, kérdeztük. Még ma lesz olyan vihar, hogy kő kövön nem marad. Pista bácsi, nem lesz abból semmi. De ő csak mondta, hogy vigyázzanak, a keresztet mind elhordja a szél. Tizenegyor főzni kezdünk. Még felhő se vót az égen. De tizenkettőre mán itt vót egy fekete felhő, oszt lett olyan eső, meg szél, hogy az összehordott keresztet mind széthordta.” (Füvessy 1988: 71–72.)

Egy viláértelmezés

19 székelyföldi faluból vannak adataim erről a jelenségről; azt mondhatom, hogy eddig minden olyan helységben, ahol erre rákérdeztem, ismerték az „ezer telik, ezer nem” hiedelmeket. Két jósló több helységben, egy egész kistájon ismert: Úz vagy Húz Bence, Horokály Józsi bá; többen egy vagy két helyiségben: Tó Minya, Bálint Virág József; vannak a megnevezett, de a falu közösségében jóslóként nem általánosan ismert emberek: Suttog Pál, Dancsfi, Ferenc bá, valamint az atyhai rejtező asszony, a máréfalvi szentasszony; és vannak a névtelenek: nagyapák, nagyanyák, szomszédok, falubeliek, idegenek. A megformálás más és más; hol egy, a közösség által tudósnak elismert ember szájába adott eszkatologikus monda, hol nagyszülőktől származó mondatöredék, hol csak egy megjegyzés, annak a felelegetése, hogy az adatközlő hallotta egykor a szóbeszédet: „ezer telik a ezer nem”, vagy ami Korond környékén igen gyakori: „Erdély vesz el legkésőbbben s legszörnyűbben...”

Mindezekkel kapcsolatban azt mondhatom, hogy: (1) Székelyföldi falusi közösségekben széles körben ismertek és (2) ma is élnek azok a hiedelmek, amelyek (3) egy archaikus, eszkatologikus történelem- és világszemlélet létezésére figyelmeztetnek.

Tudjuk, hogy a világ végéről szóló mítoszok számos népnél megtalálhatók. Az archaikus társadalmak embere számára az idő ciklikus: véget ér, majd újjászületik. Az időkezelésnek ezt a modelljét a kozmogóniai mítoszok fogalmazzák meg; a társadalom számára ebben a megfogalmazásban az idő nem visszafordíthatatlanul és végérvényesen múlik el, hanem kezelhető, rítusokkal, ceremóniákkal tagolható, megállítható, visszaforgatható lesz.¹⁰ Ez a világbéke optimista: ha van is, de nincs teljes és végleges pusztulás: az „utolsó idő” ebben az értelemben egyszerre a pusztulásra és az újrakezdés ideje. Az archaikus embert, szemben a modern emberrel, alapvetően jellemzi az elmúlt dolgok ciklikus visszatéréseinek gondolata – röviden az örök visszatérés mítosza (Eliade 1993: 132). Lehetségesnek tartom, hogy a további kutatás erre vonatkozó adatokkal is szolgál; jelenleg azonban úgy gondolom, hogy az „ezer telik, ezer nem” hiedelmek gyökerét elsősorban nem az örök visszatérés mítoszában kell keresni.

Kálmány Lajos „világégésre vonatkozó hagyományainkat” a mongol buddha valóság hasonló elemeivel veti össze. Konklúziója szerint ezek a hagyományok keresztény hatásról is tanúskodnak (Kálmány 1893: 74). A vallástörténész Rudolf Bultmann kozmikus és történelmi eszkatológia viszonyát elemezve vonja le a következőt, hogy a világtörténet ciklikus periodicitásának elképzelésétől, amely a mítikus gondolkodást jellemzi, az iráni, görög, római és főleg a Krisztus előtti zsidó gondolkodásban eljutnak a dualisztikus világszemlélethez és eszkatológiához. Az üdvözülés korszakával szembeállítva egyetlen egységként jelenik meg mindaz, ami a vi-

10 A kérdés mindmáig egyik legjobb összefoglalója Mircea Eliade *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem* című műve (1993). Gondolatmenetem a könyvben kifejtettekre támaszkodik.

lág története. A változás a *Szentírásban* jól nyomon követhető: az ószövetségi próféta Isten ítéletét a zsidó népre mért csapásként, történelmi válságként mutatják be; fokozatosan azonban a zsidók sorsa helyébe az emberiség sorsa kerül. Isten egyszerű ítélete, amely a történelmi világot az ítélet utáni világtól elválasztja, olyan természetfölötti esemény, amelyet kozmikus katasztrófa követ. Rudolf Bultmann megállapítja, hogy eszerint a világmentelmezés szerint „minden hanyatlás-jelenség, amely korábban a ciklikus világforgulat előtti periódust jelentette, most a biztos világvége jele. Az apokaliptikus irodalom számít az ilyen jelekre, és az ijesztő természeti eseményeket, a háborút, éhínséget és járványokat a vég hírnökeiként értelmezi. Újra felbukkan a végső események eredeti – természeti esemény – jellege, és a rendjéből kikökönt természet képe összekapcsolódik az ember erkölcsi hanyatlásának képével.” (Bultmann 1994: 36–38.) Bernard McGinn könyve a kereszténység két évezrede alatt kialakuló, átformálódó eszkatologikus, azaz az utolsó eseményekről szóló nézetekről szól.¹¹ Említi, hogy az apokalipszis olyan szöveg, amely révén az isteni világ üzenete eljut a hívő közösséghez, a kinyilatkoztatott (revelatorikus) irodalom műfaja, egykor a hellenisztikus világ egész területén virágzott. Az apokaliptikus eszkatológiának, más néven apokaliptikának, mely ezeken a szövegeken keresztül jutott el a hívőkhöz, igen fontos társadalmi funkciója volt: „egy már kész értelmezési struktúrával látta el a hívőket, amelyen belül fel tudják dolgozni a válságokat, a gonosz létezésének és működésének tényét, valamint az őket körülvevő világban tapasztalható értelmetlenséget” (McGinn 1995: 30). Olyan értékes kulturális eszköz ez, melyet érdemes idők változtatásával is megőrizni, működtetni, akár a gépekkel való együttélés kríziseinek esetében is. Természetesen ez a megőrzés, működtetés valójában átalakítva megőrzés, és a történelmi helyzetek, a „felhasználó” társadalmi csoportok, rétegek szerint differenciáltan megvalósuló működtetés.

A keresztények közössége a kezdeti eszkatologikus, a közeli megváltást váró közösségből a történelem folyamán egyre inkább kultikus közösséggé vált. Az egyház lett a megváltás intézménye; a kultusz középpontjába állított szentségek azok, amelyek közvetítik a túlvilág erőit; az egyházba való belépés, vagyis a keresztség és a kultuszban való részvétel az, ami garantálja a túlvilági életet. A várakozás cselekvések sorozatává változott, a rituális szentségimádás az, amelyben megtörténik az eszkatologikus esemény, a szakramentális istentiszteletet pedig a szentségeket kezelő, a túlvilág fele tartó úton a hívekre felügyelő tisztségviselők végzik (Bultmann 1994: 65–67).

Mindezeket végiggondolva azt mondhatom, hogy a jóslatok a szakramentális egyház kialakulása előtti, majd megszilárdulása után ezzel párhuzamosan létező világkép-elemekként is felfoghatók. Az a tény, hogy azokban a székelyföldi közösségekben, amelyek évszázadok óta hitükhöz ragaszkodó katolikus, református és unitárius közösségekként ismertek, ma is élnek ezek a hiedelmek – a hitvilág és a hi-

11 A könyv az „emberi gonoszság foglalatáról”, az Antikrisztusról szól: „...az Antikrisztus legenda az emberi gonoszság legfelső fokáról alkotott elképzelések kivetülésének, illetve még inkább tükröződésének tekinthető” (McGinn 1995: 15).

edelmek komplex szerkezetére, a világgép rétegzettségére figyelmeztet. A parasztsággal foglalkozó antropológusok egyetértenek abban, hogy a vallások paraszti változataiban mindig érvényesülnek a helyi közösségek „földi” perspektívái, kérdésfelvetései és magyarázatai; ezeket elsődökü jelentésértelmezéseknek lehetne nevezni, szemben a vallási specialisták jelentések mögötti jelentéskeresésével, másodfokú jelentésértelmezéseivel, szimbólumok és rítusok intézményesített magyarázatával és termelésével (lásd Wolf 1973: 438–441). A magyarázat és a rituálé két szintjének egymás mellett létezése nem hordoz ellentmondást; sőt azt mondhatni, hogy egymást kölcsönösen áthatják és kiegészítik. A paraszti közösségek vallása szinkretikus; éppen ezért, véleményem szerint, ha kutatásaink során a szinkretikus vallásosságra utaló jelenségekre bukkanunk, akkor nem szükséges azonnal valami rendkívüliire gondolnunk: mindebben a paraszti világ életerőssége („a hagyományok ereje”) mutatkozik meg.

Dobos Ilona megjegyzi, hogy „a világvége-várás gyökereit kutatva elsősorban a Bibliára hivatkozhatunk: a Jelenések Könyvének vízióira, Máté Evangéliumára, Ézsaiás és Jóel Könyveinek egyes kitételeire. A Biblia próféciai a nagyrészt írástudatlan hívekhez templomi prédikációk közvetítésével jutottak el.” (Dobos 1986: 228.) Fűvessy Anikó említi Pénzásó Pistával kapcsolatban, hogy a helyiek „jóslatait később konkrét eseményekhez kötötték, szavaira igazolást kerestek”. Véleményem szerint éppen ez az, ami meggondolkoztató: a jóslatok utóélete, egyes jóslatok állandó aktualizálása ezekben a falusi közösségekben. A gyűjtő nem a jóssal – hanem a jóslatokra emlékező, a jóslatoknak legitimitást adó közösséggel találkozik. Kétségtelen, hogy a székelyföldi „jóslók” szavainak, különösen a világ végére (az „utolsó időre”) vonatkozó jóslatoknak hitele az idő teltével nem veszett el; hogy ma is elmondják a jóslókról, hogy „jósló volt s bételt” amit mondott; hogy „megmondta mi volt, mi van, mi lesz”; hogy elbeszélte „mi volt s mi nem, mi lesz s mi nem”. Sok olyan megjegyzést hallottam, amelyek arra vonatkoznak, hogy akkoriban, a jóslat elhangzása idején nem hitte senki a beteljesedést, kikacagták a jóslót; majd kiderült, hogy ők tévedtek, a jósló igazat mondott, éppen ezért az elbeszélő önbírálatot gyakorolt. Iskolázott, közösségükben tekintélynek örvendő, meggondoltnak ismert, életük egy részét a falutól távol töltő emberek is visszatérnek a kérdésre: „valami van benne”; „ez is ugye megvan, hát errefele tartunk”; „Elhíhető-e? Eleget készülünk arra [ti. a végső összezsugorodásra, a nagy katasztrófára – G.J.]. Béke nincs.”¹²

Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című könyvében Claude Lévi-Strauss megkülönböztetésére alapozva kétfajta emlékezetet különít el. A francia etnológus hideg és meleg társadalmakról beszél. Az előbbieket olyan intézményekkel rendelkeznek, amelyek megvédik őket – a társadalmi egyensúlyukat – a „történelem beáradásával” szemben. Ezek Mírcea Eliade történelem nélküli népei. A forró társadalmak a történelmi változásokat „fejlődésük motorjaivá” tették. Mindez azért fontos Jan Assmann számára, mert a megkülönböztetés forrása: a múlt kezelési módja.

12 Elnézést kérek a Tisztelt Olvasótól, de nem tudom megállni: „merre tartunk” a pandémia idején, ami „Elhíhető-e?” és amikor „Eleget készülünk arra. Béke nincs”?

A múlt: elbeszélve, és így a jelenbe beépítve létezik. A jelen és a jövő szempontjából a kulcsmozzanat: az emlékezés kulturális konstrukciója.

A jelent mindig meg kell alapozni: erre szolgálnak a mítoszok. Jan Assmann nem tartja szerencsésnek a mítosz–történelem, fikció–realitás szembeállítását. Szerinte „az a múlt, amely megalapozó történeté szilárdult és bensővé lett, attól függetlenül mítosz, hogy koholt-e, vagy tényszerű” (Assmann 1999: 76). Tapasztalhatjuk napjainkban is ennek a kijelentésnél a valóságértékét, a megállapítást alátámasztó gyakorlatot: a történelem mítoszba fordul, a tapasztalatok emlékké válnak, és az (etnikai) emlékezés különböző gyakorlatai, az emlékeztetés különböző szim-bólumai fordulnak egymás ellen.

A mítosznak – a múltra való sajátos emlékezésnek – két alapvető funkciója tapasztalható. Az egyik: a megalapozó funkció: „ez esetben a mítosz egy bizonyos történet fényében értelemtelinek, Isten által szándékoltnak, szükségszerűnek és változathatatlanul láttatja a jelent” (Assmann 1999: 79) A másik: a jelennek kontrasztot vető, kontraprezentikus funkció: a mítosz „a jelen hiányosságainak tapasztalatából kiindulva egy olyan múlt emlékét idézi vissza, amely többnyire a hőskor vonásait ölti. Ezek az elbeszélések egészen más fényben láttatják a jelent: a hiányzót, az eltüntet, a kiveszettet, a peremre szorultat hangsúlyozzák, tudatosítják a szakadékot »egykor« és »most« között.” (Assmann 1999: 79) Jan Assmann szerint a mitikus megformált emlékek vagy egyik, vagy másik, vagy mindkét funkciónak eleget tehetnek – bizonyos korszakokban, vagy azonos korszak bizonyos társadalmában, csoportjaiban. Ami fontos: mindkét esetben a mítosz a társadalom, a csoport „önképzelését alakítja, a cselekvéshez vezérfonalául szolgál, és adott esetben eligazító erőt fejt ki a csoportra” (Assmann 1999: 80). Ezt az erőt Jan Assmann mitikus hajtóerőnek: mitomotorikának nevezi. Vagyis: a mítosszá szervezett emlékezet a cselekedetek motorjává – dinamizáló tényezővé – válik (Assmann 1999: 79–80). A megalapozó funkció kiváltotta cselekedeteknek számtalan formája, neve lehet. Egy jó ismerős: a nemzet építése. Egy másik jó ismerős: a kommunista társadalom építése. A kontraprezentikus funkció Jan Assmann szerint „szélsőséges hiánytapasztalatok” között, az adottat megkérdőjelező, a megváltoztatást kezdeményező cselekedetek sorát indítja be. A cselekedetek tömeges részvétellel zajló eseményekhez: vallásos mozgalmakhoz – esetünkben millenarisztikus mozgalomhoz – vezetnek.

A Hermann Bausinger említette technikai mondák, akárcsak az „ezer telik, ezer nem” típusú hiedelemmondák, ahogy fentebb is fogalmaztam: megjelenítenek – és mobilizálnak. Azért gondoltam, hogy még a mai tapasztalataim bemutatása előtt, külön részben érdemes foglalkozni az „ezer telik, ezer nem” hiedelmek bemutatásának, mert egy olyan, ma is ható múlt-szemléletet, jelen-magyarozatot – egy olyan „mitikus talpazatot” – vélek felfedezni bennük, amelyek formálták az elképzelést-megjelenítést, és biztosították a cselekvéshez, a mobilitáshoz szükséges mitikus hajtóerőt.¹³

13 Igazán nem akarok, nem érdemes felületesen aktualizálni: de a pandémia ideje is kiemelten olyan mitikus idő, amelyben a mitikus hiedelmek újult erővel megjelenítenek és aktualizálnak.

A természetes kapcsolat

Hermann Bausinger 1959-ben védte meg habilitációjakor a könyvében olvasható, a néprajzban és kultúrakutatásban korszakalkotónak nevezhető elméletét. Könyvének a mondanivalóját összefoglaló cím: *Népi kultúra a technika korszakában*. Az új, 1986-os kiadáshoz írt előzetes megjegyzésében olvashatjuk: „Első megjelenésekor ezt a könyvet alapvetően vitairatnak szántam. A népi kultúrát akkoriban az összkultúra tradicionális részeként határozták meg, melyet (még) nem értek el a modernizációs impulzusok és kifejezésformák; a néprajzra, az itt illetékes tudományra pedig úgy tekintettek, mint ezen örökség konzervatív pásztorlányára. A könyv ezzel szemben nemcsak azt akarta megmutatni, hogy a modern, a »technikai« világ már messze behatolt a tradicionális népi kultúrába, hanem azt is, hogy a népi kultúrát többszörösen is antimodern ellenpólusként alkották meg.” (Bausinger 1995: 7.)

Emlékeim, de a rendelkezésemre álló írott szövegek szerint is¹⁴ 1987-ben megjelent egy olyan könyv a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál, amelyiknek szövegeit elsősorban nem vitairatnak szánták, de sorsuk szerint azzá váltak. A helyzetet akkor és ott ugyanúgy lehetett szakmailag elgondolni, értékelni, mint ahogy Hermann Bausinger az ötvenes évek végén – hatvanas évek elején Tübingenben tette, persze nem olyan sarkítottan és ironikusan fogalmazva, hiszen ki volt az a romániai közélet valóságától elrugaszkodott tekintélyromboló fiatal kutató, aki akkoriban a romániai magyar néprajzi kutatást a tradicionális örökség konzervatív pásztorlányának merte volna nevezni? De arról már lehetett beszélni, írni, hogy új környezetben új jelentésekkel, újraértelmezve jelennek meg a népi kultúra elemei, és ez az új környezet bizony modern környezet – a kollektivizált „szocialista falu”, a szocialista kultúra kultúrversenyei és fesztiváljai, az iparosítás és ingázás, a beinduló motorizáció (1968-ban gördül le a szerelőszalagról az első Dacia), a városi és vidéki kockaházak és az azokban kialakuló modern életmód, a „szocialista fogyasztás” (és a hiánygazdaságban a hiányok megszüntetését célzó, létező fogyasztási igyekezet), az urbánus környezetben intézményes és szervezett/organizált, a „szocialista médiában” is megjelenő „hagyományápolás” stb., stb. A tradicionális tehát csak úgy elgondolható és értékelhető, mint amelyet mélyen érintettek és átalakítottak a „mo-

14 Lásd az 1987-ben, a Kriterion Könyvkiadónál megjelent *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből* című kiadványt, szerkesztők: Biró Zoltán, Gagy József, Péntek János. Meg lásd az kiadvány szövegei nyomán kibontakozó sajtóvitát. Meg jó lenne látni mindazt, ami csak hosszas kutatással feltárható, rendezhető, értelmezhető: a Kriterion Könyvkiadóban a szövegekkel kapcsolatos szerkesztői állásfoglalásokat, a szerkesztők (előbb Szilágyi N. Sándor, majd Szabó Zsolt) és a szerzők vitáit, az átirít változatokat, a kimaradó tanulmányokat és a kimaradás okait, az „illetékes szervek” (Megyei Szocialista Kultúra és Nevelés Hargita Megyei Bizottsága, elnök Májai Albert, a Hargita Megyei Pártbizottság kultúrával foglalkozó titkársága és alkalmazottai, titkár Brisc Katalin, meg a legilletékesebb: a Szekuritáté, az ügyel foglalkozó tiszt/tisztek neveit nem tudom) megmaradt és elérhető papírjaiban olvasható állásfoglalásokat, vagyis a romániai magyar nyilvánosságban akkoriban lezajló „folklorizmus-vita” előzményeit, tényeit, következményeit, vagyis történetét. Természetesen nem az eseményekben érintettek, hanem az érdeklődő utókor (milyen varázslatos, reményteli szavak!) szempontjából.

dernizációs impulzusok és kifejezésformák”, tehát egy megváltozott helyzetben átalakult, ehhez alkalmazkodott hagyományokról kell beszélnünk, ez volt, úgy gondolom, a folklorizmussal foglalkozó könyv üzenete.

Amikor a folklorizmus kérdéseivel foglalkoztam, akkor még nem ismertem Anthony Giddens hagyomány-meghatározást. Giddens *Az Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció* című könyvében külön fejezetben foglalkozik a hagyomány fogalmával, azzal a fogalommal, amelyik „Európában, a mai használatban, valójában az elmúlt kétszáz év terméke [...] a középkorban nem létezett a hagyomány mint általános koncepció. Nem volt szükség ilyen szóra, pontosan azért, mert a hagyomány és a szokás mindenütt ott volt.” (Giddens 2000: 49–50.) Ahogy közeledett a „huszonnegyedik óra”, és megváltozott a paraszti közösségek meg a közösségeknek a hagyományhoz való viszonya (az „örzés”), és ha úgy akarták, hogy ezek tovább jelen legyenek, akkor egyre több ilyen jellegű rituális cselekvést kellett új környezetben, átalakítva-megőrizve meghonosítani, vagy megteremtteni. Ezek a kitalált hagyományok, a klasszikus mű, amely ezt a fogalmat elterjesztette, és amire Anthony Giddens is hivatkozik, Eric Hobsbawm és Terence Ranger *The Invention of Tradition* című 1983-ban megjelent műve. Giddens megfordítja a látószöveget: azt állítja, hogy csakis kitalált hagyományok voltak, vannak és lesznek, a hagyományokat „kitalálták és mindig újra kitalálják”, mert „a hagyomány vagy távolabbi rokona, a szokás meghatározó kulcstényezője ugyanis nem az időállóság” (Giddens 2000: 51). A kulcstényező: a közösségi birtoklás, amely az egyént a közösség „igaz képének” elismerésére, hagyományos viselkedésre készíteti, és csak erre: a hagyomány kizárja az alternatívák keresését. A kérdés tehát: mit tekintünk az új, technikai környezetben közösségnek?

Ha meg is hirdetik bizonyos helyzetekben „a hagyomány végét”, az tulajdonképpen azt jelenti, hogy a hagyományok továbbra is virágzanak, de „egyre kevésbé él a tradíció hagyományos módon. A hagyományos mód nem más, mint a hagyományos tevékenységek védelme rituálékon és szimbólumokon keresztül – a hagyomány védelme belső igazságérvényén keresztül.” (Giddens 2000: 53.) Gondolom, erre mondják, hogy kiüresedett hagyomány: nincs már ez a belső igazságérvény, a hit. Ez már olyan hagyomány, amely intézményesen szervezett őrzés, szabadidős, fogyasztási ünnep, alkalmyszerű spektakulum.

De ilyen vagy amolyan formában: a társadalomnak mindig szüksége volt, szüksége van és szüksége lesz hagyományokra. A modernitás azonban bekebelezi, átértelmezi és saját képére újjászüli a hagyományokat is: „A tartalmától megfosztott hagyomány vagy örökséggé vagy giccse alakul, mint például a repülőtéri pavilonokban vásárolt apróságok esetében. Az »örökségipar« fejlesztése nyomán ma az örökség nem egyéb, mint látványosságként becsomagolt hagyomány.” (Giddens 2000: 55) Aki az örökségipar termékeit (ritusokat, zenét, éneket, táncot, lakásberendezést és gasztronómiai „hagyományokat”) fogyasztja, mert identitásának újratermelésében szüksége van rá: az népnek nevezhető.

Ez a nép pedig igen régóta él gépek között, technikai környezetben.

Mit is kell értenünk azon, hogy nép és gép „természetes kapcsolata”?

Régóta történik velünk, hogy ha nincsenek is ott a gépek a közvetlen mindennapi, vidéki személyes, családi környezetben, akkor is ott vannak a mindennapokban: a régóta szolgáló vízimalmok, fűrészek, a mobilitás gépei (elsősorban a vasút, meg a bicikli), a munkagépek (cséplőgép). Ott vannak az ezekhez értő szakemberek, a gépészek. Vidéken a villanyáram bevezetésével válnak az otthonok, a családi mindennapok részévé a villanyáramot használó rádiók, majd televíziók, meg a mosógépek, villanymelegítők, villanyvasalók. A villanyvezetés, villanyáram-használat fordulópont jellege (lett világosság: szó szerinti és elvont értelemben is) általánosan elismert.

Van egy ezzel kapcsolatos történetem, amivel ezt a kijelentést alá tudom támasztani.

Néhány évvel ezelőtt meghívtak, hogy tartsak egy néprajzi előadást a jobbagy-
telki néptánc-táborban. Tudtam, hogy ez egy amolyan délutáni, két táncrend közötti, egy órás lazító program, hát lazító témát javasoltam: boszorkányság, boszorkányhiedelmek a székelyföldi falvakban. Felkészültem, kitűnő boszorkánytörténeteket válogattam, és el is kezdtem az előadást, de mindjárt az elején elakadtam. Ugyanis szóba került a hagyományos és modern életforma és mentalitás néhány jellemzője, és rákérdeztek: mikor ért véget az egyik, és mikor kezdődött a másik? Azt mondhattam, hogy valóban megfigyelhető, amikor például egy régi házat lebontanak és helyébe újat építenek, hogy a megváltozó fizikai életfeltételek (pl. fürdőszoba) újfajta viselkedésmódokat (pl. tisztálkodási szokásokat) alakítanak ki. De mentalitások esetében nem éles határról, hanem egymásba olvadásról, bizonyos elemek továbbéléséről és mások eltűnéséről beszélhetünk, és visszakérdeztem: szerintük? Már az első elhangzott javaslat igen találó volt, mert több mindet ki lehetett bontani belőle, gyakorlati és szimbolikus, mentális és kulturális jelenségeket egyaránt. A javaslat így hangzott: ezekben a falvakban akkor ért véget ami hagyományos, és akkor kezdődött a modern, amikor bevezették a villanyt.

Hogy valóban így van-e, ezen akkor is nagyon elgondolkoztam, és azóta is gondolkodom. Azon, hogy mi az ami véget ér, azon, hogy mi az ami elkezdődik, meg leginkább azon, hogy mi tekinthető folytonosságnak. Azon, hogy igaz-e Max Rumpf megállapítása, amit Hermann Bausinger idéz: „...jó volt kísértettörténeteket mesélni úgy, hogy a kedves fiatalság a számostyongva és iszonyodva remegő félelmében lábait maga alá húzta – védekezésben a térben röpködő, elsuhanó, kísérteties lények ellen. Ám ma, amikor egy gombnyomás a leghátsó szegletekig nappali fénnel árasztja el a padlót, a szobát vagy az istállót, ott semmiféle lélek nem repül át a téren, és a ház szelleme sem merészkedik többé elő rejtekhelyéről.” (Bausinger 1995: 25.)

Egy gombnyomás, a legegyszerűbb beidegződött, gépies mozdulat vet véget a varázslatos világnak – igaz ez? Vagy ez és az ehhez hasonlatos megállapítások csak arra jók, hogy a „varázslatok sötétségével” szembeállítva, azt meghaladva a „technika világosságának” hite gondolatilag-nyelviileg is megformálódjon?

Bevezetik a villanyáramot, és egy este, csodák csodája, kigyúl az elektromos fény, következő nap megszólal az elektromos árammal működő rádió – de mi is történik akkor?

És mi történt azelőtt, amikor a faluban vezették a villanyvezetékeket, és napokon keresztül kellett, akaratuk ellenére, közmunkázni, meg azután, amikor a kollektívben előlegosztáskor levonták az annyira várt pénzösszeg nagyobb részét, a villamosításhoz való hozzájárulásként?

És miért történhetett az, hogy valaki villanydíj-beszedőként a Villamossági Vállalat alkalmazottja, tehát akár soron kívül is el tudná intézni, hogy az utcai hálózatra csatlakozzon, de a hálózat megépítése és az új házának elkészítése közötti tíz évben még ő és családja petróleumlámpát használ, annak fényénél készíti el az aznap bejárt körzet statisztikáit?¹⁵

A gombnyomás (ma leggyakrabban: a távirányító gombja), a kapcsolás (ha közvetlenül kapcsolni kell, nem elég a távirányító), az indítókulcs (gyerekkoromban: slusszkulcs¹⁶) igen fontos szereplője a technika használata közben adódó problematikusság megtapasztalásának, mert mi lehet bosszantóbb vagy fenyegetőbb annál, ha valamilyen mindennap használt gépet működtetni akarunk, és azt tapasztaljuk, hogy első, második, sokadik indítási kísérletre sem válaszol, vagyis „nem akar indulni/működni”? És csak éppen és akkor, az indításnál derülhet ki ez, hogy „akar vagy nem”. Ezt a kezdő pillanatot valóban kiemelhetjük és középpontba állíthatjuk: gombnyomásra nappali fény árasztja el a szobát, udvart, istállót, és ez olyan lehet, mint a varázspálcával való suhintás a mesében. Bekapcsoljuk a zenegépet és zenél, elfordítjuk a kulcsot és indul a motor: ez igen megnyugtató érzés, mert úgy tudjuk, hogy ez a világ rendje, és minden gombnyomás, kulcsfordítás, kapcsolás arról értesít, hogy van ez a rend és ebben a rendben, harmóniában, töretlen folyamatban benne vagyunk mi is. Ez a természetes, az ember már ilyen, városban és falun, gépeket használ, gépekkel együtt él. A modern világ a gépek világa, természetessé vált a velük való együttléte, együttélés, aminek ez (bekapcsolunk, elindítunk) a mindennapi, legközönségesebb kezdőpillanata, alfája.

Az bizonyos, hogy a villamosság megjelenése előtt igen korlátozott volt a személyes, meg a családi otthonokban használt gépek száma. Lehetett úgy beszélni a falusi világ munkavégzéséről, mobilitásáról, szórakozásáról, a hétköznapokról és az ünnepekről, hogy ebben a beszédben, a vizsgálatok nyomán születő leírásokban nem volt helye a gépeknek. Hermann Bausinger szerint ott voltak a gépek, ott volt a technikai eszközök, azonban nem voltak a népi világ kutatói számára láthatóak, nem voltak érzékelhetőek, mert a láthatóság és érzékelhetőség, jól megfontolt premisszáknak, nem terjedt ki rájuk: „A technika és egyáltalán a társadalom modern kifejezésformái az akkori néprajzban gyakorlatilag nem fordult elő. Ezek *per definitionem* nem léteztek, mivel a népi kultúrát egy technika előtti, preindusztriális, premodern formának tekintették, amelyről feltételezték, hogy – jóllehet csak szívos maradványokban és védett szigeteken de – mindmáig megmaradt.” (Bausin-

15 A helyzeteket részletesen bemutattam, a válaszokat megfogalmaztam egy 2019-ben megjelent (Gagy 2019) könyvemben, meg egy nyomdakész kéziratban: *Villanyos és közössége. Villamosítás, modernizáció: egy Nyárád-menti történet*.

16 „Német schlüss–kulcs szóból vettük át, vagyis a slusszkulcs gyakorlatilag »kulcskulcs«, valahogy mégis így magyarosodott nálunk.” (Anonim)

ger 1995: 8, kiemelés az eredetiben – G.J.) A feladat tehát az kellett legyen Bausinger szerint, hogy láthatóvá és érzékelhetővé tenni azt, ami máshonnan nézve valóban már jó ideje átható és érzékelhető volt: más szemmel látni, leszámolni az szemléletet korlátozó előfeltételekkel, megmutatni, hogy a népi kultúrába „hogyan szövődnek be »természetes módon« [...] technikai (és egész általánosan: modern) jelenségek” (Bausinger 1995: 8). Változtatni kellett azon a gyakorlaton, hogy a néprajz a tárgyat, a népet újradefiniálva változik ugyan, de más, a modern társadalom kérdéseiben elmélyülő társadalomtudományok fogalmait, szemléletét eleve elutasítja. „A néprajzban végbement fejlődés ugyanis nem a megfelelő új fogalmak, kategóriák kialakítására törekedett leginkább, hanem a régi fogalmakat új tárgyakra és népcsoportokra alkalmazta.” (Bausinger 1995: 18.) Annál is inkább esedékes ez, állítja Bausinger, mert a nép lakhelyt, környezetet változtat, egyre inkább városokban él. A folklorizmus (azaz a népi kultúra új környezetben) esetében az új környezet fizikai és nemcsak, a folklorizmus inkább városi tömeges kulturális viselkedés, jelenségegyüttes. Nem kell Németországig menni példaként, az 1970–1980-as években megtörtént ez saját környezetünkben is: jól (ami azt jelenti, hogy megjelenésükkor kisebb felülvizsgálatot kiváltó vitát generáló módon) mutatják be ezt a *Néphagyományok új környezetben* könyvnek a táncházról meg a folklór színpadi jelenlétéről (*Megéneklünk, Románia* fesztivál, *Tiszta forrásból* előadások) szóló tanulmányai.

Könyvének bevezetőjében Hermann Bausinger a néprajz alapkategóriájának, a népnek a fogalmát, ennek a 19. század közepétől kimutatható változásait vizsgálja – „óvatosan és hidegvérrel”, hiszen olyan terület ez, amely a „kulturkritikai csetepatéktól, a buzgó hanyatlásjóslásoktól és az éppoly buzgó megmentési kísérletektől forrong” (Bausinger 1995: 15). Wilhem Heinrich Riehl volt az, aki Németországban megkérdőjelezte a pozitivistá álláspontot: „Ezek a gyakran gyermeges és ésszerűtlen erkölcsökről és szokásokról, házról és udvarról, kabátról és mellényről, konyháról és pincéről szóló tanulmányok önmagukban valójában haszontalanságok...” (Bausinger 1995: 12), és egy összehasonlítás, nemzetek feletti szemlélet jegyében való gondolkodást javasol, amiben benne van a nemzeti és benne van a mindenkori alávetett osztályra való vonatkoztatás is. Bausinger értelmezése szerint ebben a történeti (és tudománytörténeti) korszakban „maga a »nép« kifejezés nemzeti-társadalmi ötvözet, amelynek összetétele változhat, ám mindig tartalmazza minkét alkotórészt; és úgy tűnik, pontosan ez a többértelműség szilárdította meg a népfogalom helyét a néprajzban” (Bausinger 1995: 12). De a jelenben, az új környezetben a népi kultúra egészére érvényes kategóriákat kell keresni, és nem elegendő a nép többértelmű, mindent lefedő fogalma: „A továbbiakban sem kerüljük el a népfogalom használatát, de az összefüggések és jelzők nem hagyhatnak kétséget afelől, hogy nem egy organikus egység érintetlen egészéről beszélünk, hanem a kis emberek valóságos világáról, az »egyszerű népről«” (Bausinger 1995: 13). Ebben a helyzetben pedig „a népfogalom többé már nem képes a népelet egyes tényeit »tudományosan felszentelni«; a néprajz számára kényszerítőbb, mint bármikor, hogy a részterületek jelenségeit összekötő szempontokat keressen” (Bausinger 1995: 13). Kiseb és valóságos társadalmi egységek tanulmányozása erre egy lehetőség, de nem

elegendő, hiszen „a népélet és a népi kultúra a nagyobb és kisebb társadalmi csoportok szövevényében érhető tetten, és a »népi javak« nem mindegyike jellemezhető a »falu« vagy a »szomszédság« vagy más hasonló fogalmak segítségével” (Bausinger 1995: 13). Adottak a szociológia kidolgozott kérdésfeltevései és módszerei, hiszen Bausinger szerint ezek már eddig is „erős és gyümölcsöző” befolyást gyakoroltak, meg adott a Ferdinand Tönnies által kidolgozott *közösség és társadalom* (Gemeinschaft és Gesellschaft) fogalmak (Tönnies 1983), de ezek „tisztán szociológiai és az újabb kutatások révén relativizált” szemléleti elemek, véli Bausinger. A két társadalomkutatási terület közötti lényeges különbség pedig nem az, hogy az egyik közösséget, a másik társadalmat vizsgál, hanem az, hogy „a szociológiai megismerés objektumai nem »szubsztrátumhoz¹⁷ kötött tárgyak«, hanem emberek közötti viszonyok, miközben a néprajz kezdetektől fogva szubsztrátumokhoz kötött tárgyakból – a népi kultúra »javaiból« – indul ki. Persze a társadalmi adottságok, meg a kulturális formák és javak kölcsönösen befolyásolják egymást; és éppen ez a funkcionális viszony érdekli az új néprajzot” (Bausinger 1995: 13) írja 1961-ben.

Kettősségek: falu–város, természetes–mesterséges, ahistorikus–történelmi, lelkes–mechanikus

Úgy gondolom, hogy valóban a mágikus erő és hatás, a varázslat természetéről létező ismeretekre való rákérdezéssel kell kezdeni a vizsgálatot, ha arról hallunk, hogy kérdéses, mit rejthet a gép titokzatos belseje: *nem tudtam elképzelni hát mi van benne, hogy az dohog s az viszi, s aival merjen, hát mi van benne?*

Az első, mert ősrégi és ma is azonnal adódó ismerős az maga az ördög, aki (általában fenyegető, romboló erejű) találmányait jól meghatározott szándékkal, jól megfontolt érdekből a világra szokta bocsátani. Hasznos ismeretség ez, mert ha az ördögi mesterkedésekre igen könnyű ráismerni, akkor nem is kell tovább keresni a működés vagy nem működés okait, hiszen gyorsan kiderült, hogy „mi van benne”, meg „miért romlik el”. A technikához fűződő „természetes” kapcsolat számos formája közül az igen régi és ösztönösen első tehát a természetfölötti magyarázat, csak ezt követi a fizikai jelenségek ismeretéből összerakott valóságselemekhez való végig-gondolt, racionális viszonyulás.

Hermann Bausinger könyvének első fejezete a természetesség fogalmát állítja a középpontba: a modern világban már kialakult a technikához és ezek tárgyi megjelenítőihez, a gépekhez való bensőséges viszony. Igaz, ez a város–falu kettősség mentén eléggé eltérő: a városban hamarabb jelennek meg, gyorsabban terjednek el a gépek és a gépeket létrehozó szakismeret, meg a gépek használatához szükséges általános ismeretek. A klasszikus néprajz a kettősséget kimerevítette, ellentétbe állította: a falusi világ a népi, a városi a technikai, a falusi világ alig változik (történelem nélküli, ahistorikus), a városi világ történetileg, és gyors ritmusban változik, hiszen

¹⁷ Szubsztrátum itt: alaptényező, ősi réteg.

ez a technikai (és társadalomszervezési, intézményesülési) újítások bevezetésének, a technikai szakértelem képződésének, a szakértők képzésének, aktivitásának helyszíne. Bausinger álláspontja ezzel ellentétes: „Amennyiben népi világon nem egy képzeletbeli, időtlen eszmeiséget értünk, hanem az »egyszerű nép« valódi szellemi és materiális világát, akkor ez a világ a történetiség területéhez tartozik. Csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy a népi világ jellemző javai – a magas kultúra javaival összehasonlítva – relatíve nagyobb állandósággal rendelkeznek; ám egyes esetekben még ezt is felül kell vizsgálni.” (Bausinger 1995: 20.)

További érve az alapvetőnek gondolt ellentét érvénytelenítésére az, hogy a technikai világ csak korlátozottan történelmi jellegű. A tudományos igazság kutatása lehet korszakhoz kötött, de a szándék mindig az általános törvények keresése: „A természettudományok, mint a technikai előrelépés hordozói, éppen hogy állandóan érvényes, a történetiségnek nem alávetett törvények után kutatnak; a technika a felfedezés folyamatban halad előre, azaz megközelíthetővé és valóságossá teszi a potenciálisan mindig is fennállót. A fizika egészen a közelmúltig mindig kifejezett egy metafizikát is [...] a fizika csak a Bohr–Heisenberg-féle kvantumelméletben válik a természet megismerése helyett a természethez fűződő – a mérési folyamatban tetten érhető – viszonyunk megismerésévé: innentől fogva lép át a történetiség kategóriájába.” (Bausinger 1995: 21.)

A mindennapi tapasztalat valóban a gyors változás: egyik napról a másikra elkezdődik az űrkorszak, megvalósul a holdraszállás. A népi világot a formák és normák viszonylagos állandósága, lassú változása jellemzi, ezekhez képest a technikai elemek megjelennek, elhasználódnak, „a történelmi változás nagy sebességű gépezete” (Bausinger 1995: 20) (amit „haladásnak” meg „fejlődésnek” is neveznek) megsemmisíti őket. De nem erre, nem a gépekre, ezzel feltűnésére és elhasználtságára kell tulajdonképpen figyelni, hanem az ember-gép kapcsolatra, hangsúlyozza Bausinger: azokra a jelenségekre, amelyek megmutatják, hogy „a technika az emberi világot formálja és meghatározza” (Bausinger 1995: 20). Ugyanis ez az átalakító hatás távolról sem egyöntetű és egyértelmű, nincsenek az egész társadalomra kiterjedő és gyorsan teret nyelő folyamatok.

A következő számba vehető kettősség, amit alapvetőnek tekint a hagyományos szemlélet: a technikai világ mechanikus jellege, szembeállítva a népi világ lélektől átítatott voltával. Mérnök kollégáimnak szoktam rutinszerűen feltenni a kérdést, ha erre alkalom adódik: van-e lelke a számítógépnek? Hogy lenne, az egy gép – ez a leggyakrabban adott válasz. De vannak, igaz kivételesen és meglepetésszerűen más válaszok is, például: „de a szilíciumnak van lelke”. Hogy miképpen lehet értelmezni ezeket a válaszokat, meg ezeket a válaszokat meghatározó helyzeteket, arról részletesen írok majd.

Az egy gép: vagyis egy tervezett és megépített, a digitális szerkezetek esetében beprogramozott mechanizmus. Egyértelmű, hogy a mechanizmusok érzékelhetnek és lehetnek döntőképesek, de nem éreznek: nem örvendenek és nem szenvednek, nem szeretnek és nem gyűlölnék. Az igazi kérdés azonban: „a technika milyen mértékben tette mechanikussá az életet” (Bausinger 1995: 22). Bausinger állásfoglalá-

sa: „a mechanikus elképzelések átvitele a nem mechanikus jelenségekre nem tűnik nagyobb arányúnak és veszélyesebbnek, mint az ellenkező irányú folyamat” (Bausinger 1995: 22). A példa az államról alkotott elképzelések: ha van szakértelem és ehhez rendelt költségvetés, meg persze megfelelő törvényes keret, akkor tapasztalható a hatékony működés, az állampolgárok érdekeit szem előtt tartó hatalomgyakorlás. Még egyszerűbben: a megfelelő gomb megnyomása, a megfelelő kar meghúzása után megtörténik a kívánt cselekedet, vagyis ha rendesen fizetem az adómat és gyakorlom a választópolgári kötelességeimet, meg nem vétek a hatályos törvények ellen, akkor a kormányzat is megteremti, fenntartja a jóléthez és biztonsághoz szükséges feltételeket. Szép elképzelés, de veszélyes lehet, mert „kereszteződik az az organikus elgondolással, mely szerint az állam egy lélektől áthatott gépezet, ahol az egész több, mint a részek összessége, a végrehajtás anonim és megtámadhatatlan – miközben a gép kiszolgálást és beavatkozást követel, az organizmus magától működik” (Bausinger 1995: 22).

Az organikus – és az organizált

Elérkeztünk a számbavétel során a talán legfontosabb, igen jellemző kettősséghez, amely megalapozza a népi világ és technikai világ ellentétezését/kontrasztját: az az élő szervezet (organikus) és nem élő szervezet (organizáció): „a népi világ, mint organikus felépítmény, a technikai világ, mint organizált (szervezett) konstrukció” (Bausinger 1995: 23).

Tisztázandó kérdés, hogy valóban elkülöníthető-e az organikus és az organizált. Mennyi időnek, milyen hosszúságú történeti korszaknak kell eltelnie, hogy az organizált formákba, azaz intézményekbe terelt emberek organikus egységként, közösségként működjenek: legyenek közös ideák/hiedelmek, közös szociális konstrukciók, közös hiedelmek, és ami a legfontosabb: kialakuljon, megerősödjön a közösséghez való, önfeláldozást is lehetővé tevő hűség (Csányi 2015: 48). Erre legismertebb példa a nemzet, amely történelmileg létrejött entitás, de ha már létezik, akkor egyszerre organikus és organizált részlemei is lehetnek. A néprajz, állítja Hermann Bausinger, hosszú ideig a Ferdinand Tönnies definiálta közösség–társadalom kettőseiből csak a közösséggel foglalkozott, próbálta „a közösségi élet ténylegesen »néphez kötött« folyamatait elkülöníteni a társadalmi jelenségektől” (Bausinger 1995: 23). Ez az álláspont azért tarthatatlan Bausinger szerint, mert „ahogy a szövetségen alapuló egyesülések körében – a néprajz számára hosszú ideig a »közösség« prototípusai – ismertek szervezeti (organizációs) formák, ugyanúgy az újabb szervezetekben – mint az egyesületek – is fellelhetők éppen ezzel organikus kapcsolatok” (Bausinger 1995: 23). Ha úgy gondoljuk, hogy az egyik, az organikus történetietlen, a másik, az organizált történetiségbe ágyazott, akkor ezt nehéz elfogadni, tehát nehezen tudjuk elképzelni azt, amit a valóság mutat: a két kimerevített valóság rész között létezik egy egyre szélesedő „cseppfolyós átmenet”.

A két pólus tehát: organikus közösség és organizált társadalom. Mindenkor nagy kihívás volt a társadalomtudományok, ezen belül a néprajz számára végiggondolni ennek a polarizációnak a társadalomelméleti következményeit. A *Magyar Néprajz VIII. Társadalom* kötetének bevezetőjében Sárkány Mihály vállalkozik arra, hogy áttekinti a tudományszak „néhány megszokott kategóriáját”, megalkotja a kötetben használt fogalmak tágabb keretezését. Sorra veszi a nép és népi társadalom, etnosz és nyelv, osztálytársadalmak, népi osztályok, paraszttársadalom, helyi társadalom fogalmait, és szükségszerűen foglalkozik a *Közösségek, kötelek, szerveződések* alfejezetben a Ferdinand Tönnies által definiált „természetes közösség (Gemeinschaft) és a művi, mesterségesen létrehozott közösség (Gesellschaft)” kategóriákkal. Annál is inkább teszi ezt, mert a néprajztudomány legátfogóbb vizsgálati tárgyaiaként a sokféle népi közösségeket határozza meg: a vizsgált „társadalmak és szubkultúrák szembeötlő hasonlósága éppenséggel közösségi jellegükben, az egyének közösségi gondolkodásmódjában van” (Sárkány 2000: 24). Tehát az individuális gondolkodás, viselkedés előtti állapotról beszélhetünk. „Legáltalánosabban a népi közösség területileg is együtt élő emberek olyan csoportja, akik egymással közvetlenül érintkeznek, s közöttük a társadalmi együttműködés folyamata a tevékenységek sorozatában valósul meg. Mindez a kölcsönös függés, az együttműködés és egység gyakorlatát valósítja meg körükben, és a kollektívizmus gondolkodásmódját tudatosítja a közösségek tagjaiban.” (Sárkány 2000: 24.) Ezek szerint a paraszti közösségek alapvetően nem „elképzelt közösségek” (Anderson 2006), a kultúrájuk nem „teljes kultúra”, a kulturális javaik a nemzeti kultúrának csak részei lehetnek.

Mivel Sárkány Mihály is a fogalmakat egy 1948-as tanulmányában meghatározó Fél Editre hivatkozik, én is hozzá kell forduljak. Fél Edit *A magyar népi társadalom életének kutatása* című összefoglaló tanulmányának első bekezdésében megállapítja, hogy nem társadalomtudományi (ha jól értem, ez ebben a kontextusban: szociológiai, lásd a tanulmányban lennebb), hanem etnológiai tények vizsgálatát, megismerésére törekszik az, aki a népi társadalmat tanulmányozza. Ezek a tények pedig „nem foglalkozási, nem életformák, hanem belülről organizált struktúrák. E struktúrák ősieik, »hagyományosak«, generációkon át épülnek, alakulnak: ezekbe születik bele az egyén, akit körül fognak, alakítanak, hogy aztán az is benne élve, kifelé hatva alakítsa azokat. A struktúrák formául is felfoghatóak, keretül, melyet a benne összefogott egyének töltenek meg új meg új tartalommal. Ezek az organikus formák gondosan elválasztódnak az organizált jelenségektől, mely utóbbiak már nem tartoznak a néprajzi vizsgálódás körébe.” (Fél 2001: 323.) Világos, egyértelmű szétválasztásról, „gondos” megkülönböztetésről beszél tehát Fél Edit, aki szerint a Ferdinand Tönnies megkülönböztetése már a szociológiai szempontok érvényesülését jelenti, annál is inkább, mert „a német nyelvhasználatban a Gemeinschaft és Gesellschaft kifejezések magukban is megkülönböztetik a két fogalmat, amit mi szervezettel és szerkezettel, természetes vagy népi közösséggel és mesterséges közösséggel próbálunk visszaadni. Tönnies így állította fel alapfogalmait a Gemeinschaftről és Gesellschaftról: az elsőben tisztán és intenzíven érvényesül az ember teljes szociális ösztöne, a másodikban ehelyett csupán szociális érdekek s cé-

lok kötik egymáshoz az egyéneket.” (Fél 2001: 323.) A néprajz tehát azokat az emberi csoportokat tanulmányozza, amelyben – és ez lehet a fent idézőjelben használt hagyományos fogalom alapvető jelentése – a „szociális ösztön” „tisztán és intenzíven” érvényesül. Ezek a csoportok alkotják a népi társadalmat, vagy ahogy Fél Edit a továbbiakban ennek a fogalomnak szinonimájaként használja a megnevezést: a népi közösséget. Ez a népi közösség „számtalan apróbb-nagyobb társulási csoportból áll – tehát nem egyforma, egységes, arányosan tagolt valami. Az egyes ember pedig nem közvetlenül tartozik a társadalom valamelyik osztályához, hanem mint valami közösség tagja kapcsolódik ahhoz.” (Fél 2001: 324.)

Ha jól értem, akkor ebből a fogalmi rendszerezésből az a konklúzió bontakozik ki, hogy a népi közösségek embere elsősorban és alapvetően egy hagyományos (organizált) közösség tagjaként tartozik, tagolódik a társadalomba, ez számára a lehetséges létforma – míg a nem népi közösségek embere más, „szociális célok és érdekek” szerint szervezett (organizált), új és új, történelmileg gyorsan változó társadalmi csoportok tagjaként tevékenykedik. René Meunier „pontosabb meghatározását” átvéve Fél Edit a népi közösség három szerveződési formáját mutatja be: rokonsági csoport, helytől meghatározott, helyi csoport és cselekvéstől meghatározott, cselekvési csoport. A társadalomnéprajzi kutatás során, elképzelése szerint, „mint alapul szolgáló és legkönnyebben megragadható közösséget, a rokonsági csoport alapját, a családot vesszük elsőül, egysejtű formájától, a kiscsaládtól, horizontálisan elterülve a nagycsaládon át a nemzetségig. [...] Mivel a közösségeket nemcsak vérségi kötelékek tartják össze, hanem hagyományos világszemléleten alapuló tudat is, másik két kategóriát is el kell fogadnunk. Ez alapján a helytől, mint tényezőtől meghatározott csoportba a szomszédságokat, falu-, városrészeket stb. vesszük, majd a faluközösséget, s ezen túlmenően az etnikai csoportot. Harmadik csoportba tartoznak a cselekményektől meghatározott társulások, melyeket, szemben az előző két csoport pozícióközösségeivel, akcióközösségeknek is nevezhetünk.” (Fél 2001: 324.) A tanulmány kimerítően foglalkozik az első két kategóriába tartozó jelenségek bemutatásával, majd rátér a harmadikra és kijelenti: „megkülönböztetést kell tennünk elsődleges és másodlagos akcióközösségek között. Elsődlegesek azok, amelyek előjárónkban kifejtett organizmus követelményünknek tisztán megfelelnek; másodlagosak az ennek a határszélén mozgó azon jelenségek, amelyek már némi organizációt is mutatnak. Ezeket a másodlagos akcióközösségeket, mint amilyenek a céhek és a népi közigazgatás szervei, nem kívánjuk részletesen fejtegetni, míg elsődleges akcióközösségünket három alfejezetre bontjuk széjjel: olyanra, amelyben munka, olyanra, amelyben játék és olyanra, amelyben valamely rítus kivitelezésére társult csoportok vannak.” (Fél 2001: 354.)

Fél Edit kutatói munkájának eredményeiben is ez a világos, következetes elhatárolás mutatkozik meg. Első jelentős művében, a *Kócs 1936-ban* című monográfia 9., *Család-falu-közigazgatás* fejezetében olvashatjuk: „Leginkább jellemző a kócsi lakosságra, hogy a közigazgatással nem mint organizmus áll szembe: nem társadalmi rendek, gazdák, zsellérek állnak itt, hanem gazdák, individumok” (Fél 1941: 105). A fejezet összegző mondatai arról tanúskodnak, hogy igenis tisztában van a kuta-

tó az aktuális, a terepen, szeme előtt zajló folyamatokkal (mondhatni: a modernizáció mindennapi hatásaival). Vagyis a jelennel. De kutatói szemléletéhez ragaszkodva nem tartja tisztségének erre, az organizált jelenségekre figyelni, ezzel foglalkozni, ezért az organizmus és organizáció viszonyáról egy rövid, összegző értékelés az, amit olvashatunk: „A polgárosodás hatására a család összetartó ereje – mind ez máshol is lenni szokott – fokozatosan gyengül. A lakosság külsőségeiben megnyilvánuló merev formákra, intézmények létrehozására törekszik. *A társadalmi organizmus egyre hátrál a társadalmi organizáció elől.* Amilyen mértékben gyengül a társadalmi organizáció ereje és szerepe, olyan mértékben erősödik a társadalmi organizációé. E két jelenség egymásmellettsége fokozatosan megszűnik: az organizáció – az organizmus ellenében – bekapcsolódik a társadalom életébe és annak szerves rész lesz.” (Fél 1941: 105, kiemelés az eredetiben – G.J.).

Rövid összegzés, de sokatmondó. Azon túl, hogy véleményem szerint érdelemmentes, tárgyilagos megállapításokat tesz, nyit egy új irányba: a szervesség jellemezhető idővel – ha már „hagyománnyá” válik – az organikus tevékenységeket is.

A kérdés tehát a továbbiakban: eltűnnek-e teljes mértékben a népi közösségek organizált formái, vagy állandósul „a két jelenség egymásmellettsége”, miben lehet felfedezni a különbségeket, hogyan lehet elképzelni és megvalósítani a különbségtévést. Ez már elvezet az örökségalkotás, hagyományörzés kérdéseihez, a népi kultúrának – az organizált formáknak, de az esetleg továbbélő organikusoknak is – az új környezetben való jelenlétének értelmezéséhez.

És itt jön be a képbe a hivatalos, politikai rendszerfüggő kultúrpolitika.

De még azelőtt: Fél Edit néprajzkutatói jelentőségét, a magyar néprajzkutatásban játszott kiemelkedő szerepét nem tisztem méltatni. Az Átány-kutatás eredményeit összefoglaló köteteket olvasom, használom, másoknak is ajánlom. Ennek a könyvnek a megírására készülve is átforgattam a „*Mi, korrekt parasztok...*” (2010) meg az *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban* (1997) kötetét, keresve bennük a gépek említését, a gépekről tett megjegyzéseket, a gépek és emberek kapcsolatát bemutató részeket, vagyis a technikai világának nyomait. A következőket találtam: a „*Mi, korrekt parasztok...*” 63. oldalán, *A föld* című fejezetnek a *A gazdálkodás* alfejezetében a következő olvasható: „Az 1930–1940-es években az átányi határban még valamennyi mezőgazdasági munka lófogatok és a kisszámú ökörfogat erejével, illetve kézzel történt. Csupán a cséplés volt a 19. század vége óta gépesítve. Terjedőben voltak a vetőgépek...” Az *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban* 152. oldalán, 4. *A munka* fejezet 2. *Elemi munkaszervezet* alfejezetének *A szem megtisztítása* pontjánál olvasható: „A cséplés előtt szórással, illetve a századforduló körüli néhány évtizedben szelelőrostákkal tisztították a gabonát.” Gépről, a falusiak géppel végzett munkájáról ennyi szó esik a két kötetben. Természetesen a falun kívüli technikai valóság az megjelenik: az uradalmakban gépekkel dolgoznak, akik oda szegődtek, Budapestre vasúton utaznak. Kerestem, de nem találtam egyetlen utalást sem arra, hogy volt vagy nem volt villanyvilágítás, villanyáram-szolgáltatás a kutatás időpontjában Átányon?

Igaza lenne Hermann Bausingernek? A klasszikus néprajz képviselői más korszakban, más valóságban kutattak, a gépek jelenlétét és mindazt, ami ezzel kapcsolatos, nemcsak hogy nem tartották fontosnak, nem keresték, de nem is látták meg?

Határozottan cáfolnom kell ezt a legutóbbi kijelentést.

Számomra Fél Edit munkássága a példa arra, hogy a néprajz jeles kutatói igenis tisztában voltak a technika korszakának a hatásaival, és terepmunkájuk során ezeket a jelenségeket is rögzítették. A *Kocs 1936-ban* monográfia 131. oldalán olvasható, a folklórszövegek gyűjtésével kapcsolatban: „Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy mindent feljegyeztem, amit meséltek, akár besorolható volt a »mese« valamelyik eddig osztályozott műfajába, akár nem, mivel ugyanazzal a módszerrel gyűjtöttem a szellemi hagyomány kincseit is, mint a tárgyi hagyományét: nem érdekeségeket vagy néprajzilag »értékes« momentumokat kerestem, hanem mindent, ami van.” Amikor a kiválasztott hat család tárgyairól leltárt készít, akkor ebben megtalálhatóak a következők: két családnál falióra, három családnál vekker, egy családnál zsebóra; két családnál varrógép; két családnál húsdaráló; két családnál vetőgép; egy családnak van „közös” cséplőgépe; és van két családnak „tragacs”-nak nevezett „szerszáma” (nem tudtam kinyomozni, mi is lehet ez); és minden család járat, vagy időnként vásárolt újságot (*Pesti Hírlap, Független Kisgazda, Friss Újság, Kis Újság, Keresztény Kisgazda*). A 11. *Zenei élet* fejezet végén olvashatjuk: „Az újabb műdalok, slágerek terjesztését elsősorban a nótáskönyvek, másodsorban a rádió terjesztik ma, de bekapcsolódik ebbe a szerepbe a grammfon is. Hangszórós rádiója van a faluban körülbelül 10 gazdának, ezenkívül detektoros készüléke több zsellérnek, de ott találjuk a rádiót az ifjúsági egyesületekben is. Arra a kérdésre, hogy mit hallgatnak legszívesebben, a férfiak azt válaszolták, hogy híreket, a lányok, legények pedig cigányzenét és magyar nótákat. A fiatalság a rádióban hallott nótákat leírja és éneкли. Grammfon négy-öt van a gazdáknál és zselléréknél. A lemezen hallott nótákat is megtanulták a lányok, de helyesen egyik sem tudta elénekelni.” A 43. oldalon látható fényképen az istálló villanykörtéjére rakott fecskefészek látható, a kommentár: „A 27. ábra istállóbeli villanykörtére rakott fecskefészeket mutat. A modern polgári világítóeszköz mellett a hagyományos szerencsét hozó fecskefészek szépen megfér.” Rádió (a 8. oldalon olvasható: 35 darab), meg világítóeszköz az istállóban van tehát Kócson – de nem tudjuk meg, hogy mi a helyzet a villanyvezetéssel, villanyhasználat más formáival. Mindezek a „nyomokban létező” technikai elemek azonban „vannak”, és arra hogy hatnak, Fél Edit is kitér a kötet *Végszó*-jában: „Kócson a múltban formálisan megszervezett társadalmi csoportok nem voltak. Közösség volt. És ennek a közösségnek hagyományos szokásai törvényként éltek és szóltak mindenkinek, aki a faluközösségen belül élt. (Élesen látjuk a társadalmi milieu hatását a szerelmen: ez sokkal kevésbé nevezhető a múltban egyéni tulajdonságokkal kapcsolatos vonzalomnak, mint inkább a másik nembeli tipikus társadalmi előnyeitől kiváltott érzelemnek.) Ennek a közösségnek az íratlan törvényei befelé zárt rendet eredményeztek a kifelé megnyilvánuló nyíltság mellett. A hagyományokon alapuló íratlan szabályok pusztulnak. A mai Kócsnak már írott alap-

szabályokon nyugvó egyesületei vannak. Az egyesületbe csoportosulók ugyanúgy, mint az egyesületbe nem tartozók hagyománytól felszabaduló élete az egyéni törekvések elérésére irányul.” (Fél 1941: 224.)

Ha ez így van, ha a néprajzos meglát és rögzít „mindent ami van”, akkor mi akadályozza meg abban, hogy a gépek és géphasználat kutatásában is elmélyüljön és ezekről leírásokat alkosson?

Úgy gondolom, hogy ugyanaz, ami ma is igen fontos szempont: az időben élés kérdése. Figyelni arra, ami létrejön, és arra, ami elmúlik, azaz „mindenre ami van”, de prioritása az elmúlónak van.

Tagadhatatlan, hogy Hermann Bausingernek igaza van: a technika korszakában megszülető néprajz nem vizsgálja a teljes népi valóságot, kijelölt tárgya a népi közösségek organikus közösségi élete, gazdálkodása, kultúrája. Ez van a középpontba, és a kutatás gyakran nem más, mint az elhalványuló, eltűnő elemek és összefüggések utáni nyomozás. A gépekkel, gépi világokkal foglalkozzanak az organikusként felfogott jelenségek kutatói: történészek, szociológusok.

Ez azonban, úgy gondolom, nem azért történik így, mert a néprajzosokat nem érdekli „minden ami van”. Hanem azért, mert van valami, amit valóban csak ők tudnak, és senki más, és erre koncentrálnak. Hofer Tamás így fogalmaz: „Átány hagyományőrzésének a monográfia szempontjából az volt az előnye, hogy hátrahagyta a néprajzi eszközökkel lehetséges visszatekintés határait. Általában minden magyar faluban a hetvenes években járó adatközlők a legidősebbek, akik fiatalságuk idejét még pontosan fel tudják idézni. Abszolút kronológia szerint tehát mindenütt ugyanaz a visszaemlékezések várható sugara. Átányon, ahol lassan bomlottak fel a régi intézmények, a pontos emlékezésnek ebbe az adott sávjába még beleestek olyan régi viszonyok, amelyek másutt már felbomlottak. Így Átányon a paraszti emlékezet alapján a történelmi átalakulásnak tágabb ívét lehet átfogni, mint sok más faluban.” (Fél–Hofer 2001: 296.)

Tágabb ívét, sokkal több finom megkülönböztetést alkalmazva, és sokkal mélyebbre hatolva. Ez csakis a Fél Edit és Hofer Tamás által alkalmazott néprajzi-antropológiai módszertannal lehetséges. Természetesen arra is figyeltek a kutatók, ami létrejön: példa erre hogy 1962-ben az agrártörténészek előtt tartott, *Egy monográfus néprajzi kutatás történelmi tanulságai* című beszámolójukban részletesen kitérnek olyan jelenségekre, amelyekkel a kutatásaik feldolgozása során nem foglalkoztak, és amely bizonyítja, hogy tisztában voltak a géphasználat „messzire gyűrűző” következményeivel: „Az agrártechnika változásainak messze gyűrűző hatására a cséplőgép bevezetését idézzük példának.” (Fél–Hofer 2001: 276)

E kötet *Gép, vasút, motorizáció* című fejezetében olvasható Egyed Ákosnak az erdélyi állapotokra vonatkozó megállapítása: „Végül is a gépi cséplés a századfordulón általánossá vált, s kivételt ez alól csak a magas hegyvidékek, illetve bizonyos elmaradott szegény gazdaságok képeztek. A későbbiekben a géppark tovább bővült: 1915-ben már 3872 gőzcséplő, 1768 motoros cséplőgarnitúra és 3198 járgányos cséplőgép dolgozott. Ekkorra a cséplés (magnyerés) technológiája teljes mértékben átalakult: technológizálódott.” (Egyed 1981: 219.)

Mi volt a helyzet Fél Edit és Hofer Tamás terepmunkájának idején a kutatott helyszínen, Átányban: technológizálódott a magnyerés, vagy sem? Erről részletesebben a *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben ejtek szót.

Időben, az időre figyelve élni: megragadni a már alig kivehető nyomait a múltó időknek, megragadni az organikusait, a közösségek idejét, ezt tartották feladatuknak Fél Edit és Hofer Tamás. Ehhez pedig nyilvánvalóan nem a gépek és géphasználat tanulmányozása vezetett el. Úgy gondolom, hogy ezért nem kell elmarasztalni őket, hanem azt kell mérlegelni, hogy választott céljukat hogyan teljesítették.

A „*Mi, korrekt parasztok...*” kötet először 1969-ben, Chicagóban angol nyelven jelent meg *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village* címmel. Magyarul a Korall társadalomtörténeti folyóirat Társadalomtörténeti Monográfiák sorozatnyitó köteteként jelent meg 2010-ben. A szerkesztők, akik egy fiatal történész-generáció tagjai, Granasztói Péter és Pozsgai Péter előszavukban megállapítják: „Az Átány-trilógia első, angol nyelven megjelent, az átányi társadalmi viszonyokat részletesen bemutató kötete a legkevésbé ismert, és főleg Magyarországon a legnehezebben hozzáférhető publikációja volt az Átány-kutatásnak, pedig ez az a monográfia, amelynek alapján a nemzetközi tudományosság Fél Edit és Hofer Tamás kutatásait napjainkig a parasztságról szóló legjelentősebb elemzések között tartja számon.” (Fél–Hofer 2010: 11.) A szerzők a különböző méltatásokra és kritikákra válaszolva 1972-ben a tekintélyes *Current Anthropology* hasábjain fejthették ki céljaikra, módszereikre vonatkozó álláspontjukat, erről az előszóban ezt olvashatjuk: „Módszerüket *történetinek* határozták meg, amellyel a falu társadalmát tudatosan egy, a tizenkilencedik század közepétől 1951-ig ívelő történeti keretbe illesztették. [...] A szerzők szembeállítják a néprajztudományra jellemző módszert az antropológusok azon törekvéseivel, hogy kutatásukat egy adott időpontra vonatkoztassák. A szerzők a néprajzkutatók és az antropológusok közötti különbségeket számbavéve említették a terepmunka időtartalmának és a kutatási orientációnak az eltérését (a néprajzkutatók javára): míg az antropológus a jövőre kíváncsi, addig az etnográfus először is a múltat igyekszik rekonstruálni. A két kutató a »megmentő néprajz« (salvage ethnography) jegyében tette ezt, mert a magyar paraszti élet értékrendszeréről és társadalomszervezéséről nagyon kevés feljegyzés állt rendelkezésre, és a paraszti kisüzemek felszámolásának időszakában alig néhány esztendő maradt arra, hogy eltűnése előtt a tradicionális parasztság portréját megrajzolják.” (Fél–Hofer 2010: 12, kiemelés az eredetiben – G.J.)

Úgy gondolom, hogy Átány kutatóinak sem a tradicionális parasztság portréjának a megrajzolásához, sem a mintegy száz éves történelmi folyamat ívének bemutatásához, vagyis egy történeti kép megalkotásához nem volt szüksége a technika igen kezdetleges/ esetleges jelenlétének dokumentálására. Annál is inkább, mert a történetiség hangsúlyozásával jelezték: nem egy jelen-keresztmetszetet, hanem egy jelenbe vezető folyamatot szándékoztak bemutatni. Munkájuknak mennyiségi és minőségi eredményei példátlanok, és minden vitán felül állnak. A fiatal szerkesztők pedig abban reménykednek, hogy a magyar kiadás „mintául, módszertani vezérfonalként” szolgált majd a társadalomkutatók számára.

Elképzelés organikus és organizált kettősségéről a kultúrpolitikában

Hermann Bausinger kritikája azonban igenis jogos azokban az esetekben, amikor a jelen helyzeteiről, a gépekkel való együttélés és organizált társadalmi kapcsolatrendszerek koráról úgy beszélnek, mint amiben töretlenül él, sőt virágzik a népi közösségek kultúrája. Ezt a virágzást pedig az állami kultúrpolitika támogatja. Ennek az új környezetben kialakuló helyzetnek a kritikája nemcsak a megszűnés reális képeinek megrajzolását kell számonkérnie a szakembereken, hanem feladata az is, hogy a diktatórikus állampolitika, vagy a piacositott fogyasztás szolgálatába állított „szolgálóleány” valós helyzetét tisztázza.

A romániai magyar néprajzkutatók is, a maguk módján, ismerték, értelmezték az organikus–organizált fogalmait. És itt jön be a képbe a hivatalos, politikai rendszerfüggő kultúrpolitika kérdése. Faragó József folklórkutató 1978-ban Kecskeméten, *A folklorizmus egykor és ma* témájú tudományos tanácskozásra készítette azt az előadást, amely a *Korunk* 1979 februári számában jelent meg, és amelynek fogalomhasználatát, különösen a „csak tiszta forrásból” hangoztatását sokan átvették. Ekkor más megalakultak az első táncházak, és zajlottak az országos *Megéneklünk, Románia* fesztiválok.

Faragó József anélkül, hogy bármilyen tanulmányra és szerzőre hivatkozna, a következőképpen értelmezi az organikus–organizált kettősséget: „A magam részéről a folklór e kétféle állapotának, minőségének a jelölésére a SZERVES (nemzetközi műszóval ORGANIKUS) és a SZERVEZETT (nemzetközi műszóval ORGANIZÁLT) FOLKLÓR szakkifejezést javaslom. Kissé szokatlan, de talán megszokható terminusok; magam sokévi latolgatás után azért döntöttem mellettük, mert a kétféle folklór elméleti elkülönítésére és szembeállítására mind magyarul, mind nemzetközi nyelveken ez az egyetlen szópár, melynek mindkét tagja ugyanabból az alapszóból van képezve. Ide kívánkozik még annak a hangsúlyozása, hogy noha mindvégig csak a folklórt fogom emlegetni, a szóba kerülő jelenségek és folyamatok az parasztság egész hagyományos anyagi és szellemi kultúrájában érvényesülnek.” (Faragó 1979: 49.)

Maradjunk abban, hogy ez „egy sokévi latolgatás” után kialakított kettős terminus, és a lényeg: mind a kettő esetében folklórról (vagy népi kultúráról) van szó. Következnie kell hát a két terminus értelmezésének. Az első, a szerves/organikus igen rövid: „a szerves folklór azonos a Bartók említette természetes megnyilvánulással, Sárosi szerint a folklór hagyományos életével vagy a szájhagyományos folklórral. E folklór élettörvényeit nem kívánom részletezni, mert minden szakember tudja, és minden kézikönyvben megtalálható.” (Faragó 1979: 49.) Nagyon furcsán hangzik ez, hogy ne mondjam tudománytalanul: tényleg minden szakember tudja, és minden kézikönyvben megtalálható, ugyanaz és ugyanúgy? Aki a korszakban élt, az erre a minősítésre azonnal ráismert: csak Marx, Engels, Lenin és Sztálin, majd Ceaușescu útmutatásai voltak azok, amelyeket mindenki, a szakemberek is tudtak, és amelyek mindig (mivel szakrálisak voltak) ugyanazok kellettnek legyenek.

Következnek ezután a második terminus meghatározása – azaz nem meghatározásról van szó, hanem apoteózisról. A szervezett folklór ugyanis Faragó József és a vele egyformán gondolkodók számára nem más, mint az államilag, hivatalosan szervezett / és támogatott, intézményesített folklór. Röviden összefoglalom, az idézett részek helyét külön nem jelzem. A polgári társadalom megjelenésével történt meg, hogy „a történelem parancsa szerint egy új társadalmi osztálynak, a polgárságnak a figyelme a jobbágyparasztságra és ezen belül is a paraszti kultúrára irányult”. Az új érdeklődés tudományos követe a folklorista volt, aki gyűjtött, és idővel ezek az alkalmak (például fonográf-felvételek és azok visszahallgatása) emlékeztetésekké lettek a falusiak számára, akik közül egyre többen szerettek volna szerepelni, tudásukat megmutatni, de erre csak kivételesen volt alkalmuk. Bekövetkezett azonban a döntő fordulat, a kelet-európai országokban „a nép demokratikus illetve szocialista forradalom győzelme”, és, ezt hosszabban kell idézzem: „Az új társadalom nemcsak fölismerte a folklór súlyát és jelentőségét a nemzeti kultúrában, mint azt a haladó értelmiségiek már a romantika korától, vagyis a folklór fölfedezése óta tudtak és hirdettek, hanem az ereje és a lehetősége is adva volt ahhoz, hogy az elméletet a gyakorlatba ültesse. Másképp szólva a folklór ügye kilépett szűk tudományos-szakmai köréből: összes értékeinek-szépségeinek felvirágoztatása most már országos közügyé: a történelem során először állami művelődéspolitikai feladattá vált. Maga a folklór pedig, ugyancsak első ízben, a parasztság kizárólagos tulajdonából össznépi, azaz nemzeti tulajdonba ment át.”

Ez a folklór: a szervezett folklór. A szocialista államnak pedig „folklór-politikája” van. Ennek lényege: állami folklórintézetek végzik a gyűjtést, állami könyvkiadóknál jelennek meg a gyűjtés eredményei, és „az állam az időszaki sajtót, ez óriási kollektív szervező és mozgósító erőt a folklór méltatásának, szervezésének szolgálatába állította. A sajtóhoz korunk tömegkommunikációjának két nagy hatalmú eszköze, a rádió és televízió csatlakozott.” A folklórt államilag finanszírozott népi együttesek sokasága viszi színre, a népi együttesekben bárki, aki tehetséges, szerepelhet, tehát nem vesznek el a népi tehetségek, és erre a szereplésre legfontosabb alkalmak a *Megéneklünk, Románia* országos fesztivál helyi, megyei, országos szakaszai. „Nincs az országnak egyetlen települése sem, amely a szervezett folklórnak ehhez a diadalmenetéhez hozzá ne járulna.” A diadalmenet élén pedig a párt bölcs vezetőjét, Nicolae Ceaușescu elvtársat (és idővel: hú élettársát, Elena Ceaușescu elvtárnőt is) éltető kultúraktivisták, „művelődéspolitikusok” haladtak, és vezényelték a jókívánságok kórusát.

A folyamat központi szereplője pedig nem más, mit a folklorista, aki egykor csak kutatott, de ma „a folklórversenyek izzó légkörében, a fényszórók és a szemek kereszttüzeiben zsűritag vagy a zsűri elnöke, aki a döntő szót kimondja, a tanulságokat levonja, és a jövő feladatokat kijelöli. [...] A mai folkloristától a társadalom joggal várja el, hogy ne csak elsőrendű tudós, hanem elsőrendű művelődéspolitikus is legyen.” Vagyis nem csak szakember, aki szakmáját magas szinten, nemzetközi porondon is tekintélyt szerez eredményeivel, és nem is kritikus értelmiségi, hanem: a szocialista állam művelődéspolitikájának kidolgozója és végrehajtója. Ha kritikus

értelmiségiként szólal meg és Hermann Bausinger elképzelései szerint vizsgálódik, azt rendszerellenesnek nyilváníthatják.

Faragó József szerint igaz tehát, hogy „mivel a szerves folklór ma nem él, gyakorlatilag nem gyűjthető: csak töredékeiből, emlékeiből rekonstruálható” – de a szervezett folklór az állami „folklór-politika” eredményekét él és virágozik, a jelszava: „csak tiszta forrásból”, és az utat a tiszta forráshoz a folklorista mutatja meg, „ez is az ő korunkhoz méltó hivatása”.

Szép kerek kép az, amit Faragó József megrajzol, és amit itt bemutatam mindarról, amit Hermann Bausinger úgy fogalmaz meg, hogy adottak a szélsőséges vélemények: a hanyatlás patetikus prognózisa vagy a nép eufemisztikus dicsérete – és ez esetben a kerek kép éppen ezt a két szélsőséget egyesíti. Igen sajnálatosan mutatja ez Bausinger igazát: éppen az átmenetek, a két kimerevített valósággrész között létező és egy egyre szélesedő „cseppfolyós átmenet” képei azok, amelyeket mellőznek, és amelyeknek ismeretére szükség lenne, hogy reális képünk legyen a népi közösségek valóságáról. Amint fentebb olvasható volt: „a Paraszt meghalt”, a nép és a népi kultúra mint szerves rendszer nyomai is halványodnak – de a népi kultúra, vagy amit intézményesen akként kezelnek, ami örökségeltetés és ami a hagyomány piacra vitele, ami hatalmi, propagandisztikus eszköz, az tovább él.

Racionális–irracionális

Igaz, hogy az is nehezíti az átmenetek, árnyalatok elfogadását, hogy van egy ötödik el-lentétpár is, ami a másik négy mellé állítva azokat erősíti: ez az irracionális-racionális kettősség. A technika világa kiszámított, megszerkesztett, a népi világ „legerősebb impulzusait a nem racionális mélyrétegekből kapja” (Bausinger 1995: 23). A technika világát csakis racionálisként gondoljuk el: azt a gépet, amit ember tervezett és épített, egy másik ember működtetni, a hibáit javítani tudja. A kérdéses a tudás, a hozzáértés, amivel ez a másik kell hogy rendelkezzen. Ha nincs is olyan elméleti tudása, mint a gépészmérnöknek, de a gépészmesternek a nagy gyakorlata inkább segíti abban, hogy javítsa az adódó hibákat: „azt mondták rólam, hogy Suba többet tud, mind három mérnök”, mondja magáról Suba Ferenc. De mi történik akkor, ha mégis minden erőfeszítés ellenére, az elromlott gépet mégsem sikerül megjavítani, üzembe helyezni?

Hermann Bausinger szerint meg kell különböztetni a technikát – és a technikai világot. A technika emberi környezetben való működtetése csak részben tudatos és racionális, nem is lehet teljesen az, hiszen jelentős mértékben a megszokáson (kialakuló reflexeken) és rutinon alapszik. Egy gépet irányítani azt jelenti, hogy a működéssel és használattal kapcsolatos racionális szándékaink, meglevő hiedelmeink, tanult és begyakorolt mozdulataink és a gép reakcióinak együttesét egybefogni. Ebből a szempontból nincs nagy különbség az ókori bronzműves és az autóvezető között: „Ha szükséges is különbséget tenni korunk gépesített technikája, illetve a kézművesség és a kézműves manufaktúrák szerszámai között, a technikához fűződő kapcsolat tudatformái a különböző szakaszaikban teljes mértékben összevethetők.” (Bausinger 1995: 24.)

Nem kell csodálkozni azon sem, hogy a sikeres működtetésnek lehetnek irracionális elemei: mágikus gyakorlatok, babonás gesztusok. Bausinger Thomas Mann *Varázsgyűjéből* idéz: a pilóták „többnyire gyanús és megbízhatatlan egyének, főleg roppantul babonások. Szerencsemalacot, varjút visznek magukkal gépükön, hármat köpnek erre vagy arra, felhúzzák szerencsés társaik kesztyűjét.” (Bausinger 1995: 44.)

A technikai világ világszerűségének az ünnepi, meg a kis, mindennapi rítusok is a biztosítékai.

Saját példám erre: a Piaggio robogóm esetében, a gyújtás rákapcsolása előtt, kétháromszor lenyomom a lábbal indító kart, majd következik a kontakt rákapcsolása és a tényleges indítás. Ugyanezt teszem akkor is, amikor nem az indítókarral, hanem indítógombbal gyújtom be a motort. Az ok: számtalanszor megtörtént, hogy a motor első kísérletre nem akart beindulni, és volt olyan eset, amikor ezek után a műveletek után mégis beindult (persze olyan eset is, amikor nem). Példa egy jelentősebb rítusra: Bausinger említi a járműszentelés szokását: a lovakra mondott áldás kiterjedt a mezőgazdasági gépekre is, és „a járműszenteléseken – amelyeket a Daimler-Benznél évente tartanak – az utóbbi években a gyermekek is részt vesznek rollereikkel: az ilyen jelenségeket nem intézhetjük el azzal, hogy ezek csak divatos játékok” (Bausinger 1995: 41).

A technika varázsa

A technikai eszközök igen régóta ismertek, nemcsak a munkavégző gépek (emelő, csigák, őrlőkerekek, vizet egyik öntözőcsatornából a másikba áttemelő spirál-kerekek, na meg a háborúk falromboló gépei), hanem a vásári látványosságok, meg a színházi előadások kellékei, a „művészi jellegű mechanikus szerkezetek” (Bausinger 1995: 25). Bausinger szerint azonban ezek nem rendelkeztek félelmetes, „varázslatos”, tulajdonságokkal, nem kellett tartani attól, hogy megelevenednek, és kárt okoznak a környezetnek, netán emberéletet követelnek (persze az eleve erre tervezett és gyártott hadi gépek kivételével). A kivételes szellemi kapacitással és kreativitással rendelkező emberek – nevezzük őket tudósoknak, abban az értelemben, ahogy népi környezetben ma is nevezik a „tudományos”, a közvélekedés szerint természetfeletti erővel rendelkező embereket – mindig is az átlagnál sokkal több természettudományos ismerettel rendelkeztek, és ezeket használták is, tevékenységükkel meg létrehozott műveikkel kikényszerítve kortársaik csodálatát vagy félelmét. Az ő tevékenységük azonban illeszkedett a köznép mágikus elképzeléseibe, ők „a fehér és fekete mágia közötti erőterben álltak: hitet tettek a mágikus művészet, a »titkos természeti erők« mellett s már egy kis hangsúlyeltolódás elegendő volt, hogy tevékenységüknek a titkos természetfölötti erők tekintélyét kölcsönözzék” (Bausinger 1995: 26). „Mágikus kísérletek” és mesterkedések, ezek jelentik „az újfajta természettudományok első fokát” (Bausinger 1995: 26), amelyet követ a második, amely egyre tudományosabb abban az értelemben, hogy racionálisabb, pragmatikusabb, és ami fontos: intézményesült formákba szerveződik (például egyetemek, szerzetesi könyvtárak, mérnöki társaságok, majd profitorientált kutatói vállalkozások).

Véleményem szerint az organikusból kiemelkedő, attól elhatárolható, egyre nagyobb számú organizált formák, vagyis a történelmi modernitás megjelenése a gépekhez való viszonyulás szempontjából egy fontos fordulópont: „Amikor a technikai eszközök olyan nagyságrendben jelentkeznek, mely szolgálataikat homályba borítja, s talán ténylegesen veszélyezteti is, akkor a gépek kedvelése helyett felléphet a tőlük és feltalálóiuktól való félelem” (Bausinger 1995: 26), vagyis, ha jól értem: történelmi folyamat termékeként, és nem eleve adottként ekkor születik meg a ma már közhelyes „a gépek átalakítják az emberi viselkedést”, meg ennek legaktuálisabb formája, „a gépek képesek uralkodni az emberen” elképzelések. A gyökeresen új helyzet a népi kultúrában is fontos fordulatot hoz, a technikáról, gépekről alkotott elképzeléseket megfogalmazó szövegek/narrációk, Bausinger szavaival: a „technikai mondák” tanúskodnak a megváltozott gondolkodásmódról: „a korábbi, technikához kapcsolódó mondák úgy jöttek létre, hogy csak áthelyezték a hangsúlyt a fehér mágiáról a fekete mágiára, a mostaniak nemcsak fokozatilag, hanem elvileg is más gondolkodási struktúrából származnak” (Bausinger 1995: 27).

Roppant fontos konklúzió ez: történelmi a fordulat, megszületnek a technika gépi világával együtt (ez ugye a gépek számának az ugrásszerű növekedése, meg a használat elterjedése) a technika világának ideái: az elképzelések, gyakorlatok, morális elvek, a használat és haszon mérlegelésének eszközei. Megszületnek, és a modernitás hullámain meglovagolva (meg a hullámokat keltve, a kettőt már igen nehéz szétválasztani) szétterjednek a glóbuszon: „Az ilyen mondák és hiedelmek már nem a kevés nagy emberre koncentrálnak, hanem éppúgy elterjednek, akárcsak a számtalan technikai szerkezet és gépezet.” (Bausinger 1995: 27.) Az emberi fantázia mindig is szerette a lehetséges határát átlépni, és a lehetetlennel foglalkozni, Hermann Bausinger példái: „homokból való kötél”, meg „kőből készült fonal” – csak hogy a technikai fantázia, a természettudományos tudásra alapozva, most már olyan gépeket gondolt ki, a technikai konstruálástól el nem választható tudományos tervezés olyanokat vetett papírra, ami ugye a születés első fázisa, hogy azok rövid idő alatt, legalább prototípusként, látható, tapintható, és hatékony valóságelmekeké váltak. Nem egyet, és nem kettőt, hanem párhuzamos fejlesztési folyamatokban gépek tömegét alkották meg, hogy majd a gyakorlat (pl. gazdasági hatékonyság) döntse el használhatóságukat. Például az iparosodó Angliában a gőz hajtotta gép számtalan variánsa született meg. 1829-ben Stephenson Rocketja, a Rocket több társával versenyezve nyerte meg a kítűzött díjat, és vált az utókor számára a történelem (legalábbis: az iskolában oktatott történelem) „első” gőzmozdonyává.¹⁸

---

18 Egy átlagosnak tekinthető (az első tíz találatba benne levő) internetes olvasmány szerint: „Stephenson a Rakéta (Rocket) nevű mozdonyát már fiával, az 1803-ban született Roberttel építette a Lancashire mozdonyverseny számára 1829-ben (a verseny már az ipari forradalom hozta roham léptékű fejlődés egyik hozománya volt). A győztes mozdony lehetett a Liverpool Manchester Railway vállalat mozdonytípusa. Ez pedig Stephenson Rocket-je lett, mivel a többi mozdonnyal ellentétben sokkal fejlettebb, gyorsabb volt, hiszen 34 kilométer per órással sebességgel is képes volt közlekedni.” (Forrás: https://mfor.hu/cikkek/mfor/165_eves_halt_meg_az_ordogszeke_atyja.html)

Valószínű tehát, hogy ez a kezdőpont a nép és gép új, már modernkorinak nevezhető viszonyában, ekkortól reflektál a népi kultúra a technika egyre számosabb jelenségére, vagyis ekkor születik a technika korszakába ágyazódó népi kultúra. Ez az a történelmi dátumokhoz is köthető, technikatörténeti, de inkább kultúra-mentalitástörténeti fordulópont, amikor formálódik, majd utóbb máig terebélyesedik a technika világáról, mint fenyegető valóságról szóló diskurzus. A kezdet mondái mitológiává válnak, mindent befognak, és ma ez a népi/populáris kultúra egyik legelőbb dimenziója: az ember ellen lázadó gépek, gépi intelligencia történetei (holtversenyben a földöntúli kultúrákkal való találkozás, konfrontáció történeteivel). Adottak a történetek mediatiszációjának eszközei: a filmgyártás, a digitális univerzum, a mindennapi, reggeli mobiltelefon-pötyögtetés is a technikai mondák körébe való belépéssel kezdődik: „mivel indítja a mai napunkat a Facebook algoritmus?”

A kezdetnek tehát az tekinthető, hogy olyan tárgyakról folyik a mondanépződés, amelyek „éppen akkor készülnek az utópia területét elhagyva a valóságban megjelenni” (Bausinger 1995: 27). Ebben áll a technika varázsa: nem abban, hogy van és működik, hanem az azt megelőző átmeneti pillanatokban, a megelevenedésben: egyik pillanatban nincs, csak a „mesében”/történetben, hihetetlen történeteket hallunk róla, vágyaink tárgya lesz, majd pedig ezt követően, a következő pillanatban, adott helyzetben jelenlévővé válik, aktív szereplő lesz.

Az új gépnek, amikor kipróbálják, még mindig van valamelyes varázsa, ez akkor szűnik meg, amikor a gép familiarizálódik (lásd erről a *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben Roger Silverstone véleményét).

Hermann Bausinger szerint „a technika manapság az egyszerű emberek szokásos és megszokott külvilágát alkotja” (Bausinger 1995: 33). De ez a mindennapiság és megszokottság nem egy kialakult és visszafordíthatatlan, folyamatos fenntartható, végleges állapot.

A már elfeledett varázs akkor születik újjá, amikor a gép nem akar működni/elromlik, és beindul a regresszió folyamata. Csakhogy ez már gonosz, romboló varázslat. Erről írok majd a regresszió jelenségével kapcsolatban. A „vasút varázsával” pedig részletesen foglalkozom a *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben.

A fejlődési irány Bausinger szerint az, hogy idővel olyan elbeszéléstípusok születnek, amelyek „távolságot teremtenek e magatartásmóddal szemben: a fejlődés második lépcsőfokához tartoznak” (Bausinger 1995: 34). Egyértelműen bebizonyosodott már „az ilyesfajta technikai találmányok hasznossága”, de ezzel együtt az is, hogy milyen fogyatékoságai vannak. Ezeket éppen úgy ki lehet gúnyolni, mint azokat a társadalmi csoportokat („balga öregek”, „elmaradt falusiak”), akik számára még nem „természetes” a mindennapi használat. Németországban, állítja Bausinger, „a vasút gyermekversikék és derűs dalok meghitt tárgyává vált” (Bausinger 1995: 34). A vasút is, akárcsak más, már megszokott közlekedési eszközök, elveszítették félelmetes vonásaikat, sőt, humoros történetek szereplőivé váltak. Egy sokak által ismert példa a viccek világából: „Kis Messerschnidt robogó áll Berlinben a piros lámpánál, közvetlenül egy óriási tehergépkocsi mellett. A vezetőfülkéből jóindulatúan lehajol a sofőr a robogót vezető hölgyhöz: »Kisasszony, elfogadja a kicsi

már a benzint, vagy még mindig ön táplálja?» (Bausinger 1995: 36.) De a természetesség példáiként említhetőek a dolgokhoz való személyes kapcsolatot jelző névadások is.¹⁹ Ugyanide sorolhatók a technikai eszközöket megéneklő dalok: „a meglévő dalformák magukba olvasztották a technikai jelenségeket, és ezek mind erőteljesebben érvényesülnek: Alsó- és Felső-Ausztriában a táncokhoz olyan dalokra is rázendítettek, amelyek az új találmányokat énekelték meg: a cséplőgépet és a tejszeperátort, a telefont és a repülőgépet” (Bausinger 1995: 37). A technikai eszközök használata a régiek mintájára, mintegy azokat újjáélesztve új közösségi formákat is teremthet: „a Duna-menti svábok például a cséplés befejezése után feldíszítették a cséplőgépet; Észak-Hessenben »masinériának« nevezték azt a cséplőünnepet, amelynek során a parasztok meghívták azokat a szomszédokat, akik a cséplőgépénél végzett munkánál segítettek nekik.” (Bausinger 1995: 40.) Ez nemcsak vidéki jelenség: „azok az egyesületek, amelyek – gyakran az előállító iparág ösztönzésére – közös autót és mindenekelőtt motorkerékpár-márkák köré csoportosultak, nagyon gyakran magukra öltik a hagyományos egyletekre jellemző karaktert, és semmi esetre sem korlátozódnak közös kocsikázásokra; a wangeri motorkerékpárklub például szabályos tekeesteket rendez” (Bausinger 1995: 40).

A technika megjelenése, használata valóban átformálja a mindennapokat, de egyúttal megőrzi és újrateremt, szó sincs arról, hogy véglegesen és visszavonhatatlanul minden népi kulturális elemet megszüntet. Szó volt már a járművek megáldásáról, amely a lovakra mondott áldás új helyzetben való alkalmazása. Ez nem azt jelenti, hogy az egyre kevesebb számú, és más funkciókra nevelt lovakat ne áldanák meg, sőt ennek új, ünnepélyes alkalmai alakultak ki. Hermann Bausinger szerint megfigyelhető, hogy az organikus, élő természetet, annak még meglévő részét a mechanikussá vált technikai világról leválasztva kezelik, azaz a „természetet” szentimentális módon kiemelik és új rítusok középpontjába állítják. Bausinger példája: a különböző virágünneppek. Ezek a virágok persze nagyobb, gépesített, korszerű agrotechnikákat használó kertészetekben teremnek, tehát a technika világának a termékei. Végül is a modern világban nincs olyan jelenség, ami ne lenne a modernitás terméke: maga a csak idézőjelben használgató „természetesség” fogalom is igen jól jelzi ezt.

Kiépült tehát a modern globalitás, benne kifejlődött a rá igen jellemző technikai civilizáció, és ezek között a keretek között körvonalakat nyert, kulturális konstrukcióként jelent meg a néprajztudományban a kutatás tárgya, a népi kultúra világa. Bausinger szerint ezt a világot a „technikához fűződő kapcsolat rituális magától értetődése” (Bausinger 1995: 9) jellemzi. A népi kultúra nem definiálható technika előtti szerveződésén, a nép régóta: gép használó nép. Ma pedig: digitális gép használó nép.

Ha megnézzük a ma gépeinek, a mai technika világát, azt látjuk, hogy ezt a világot a digitális gépek, meg a technikai intelligencia dominálják. Ez azt jelenti, hogy

¹⁹ A tágabb családi körömből vett mai elnevezések: az automata mosógép Koncsi, az egyik autót Feri, a másik Piroska, a laptop Fehérke.

minden eddiginél bonyolultabb összefüggések között kell eligazodni ahhoz, hogy ismerjük, átlássuk és használjuk ennek a világnak a technikai szervezetségét, előnyeit. A ma jelenségeit Bausinger szemlélete szerint vizsgálva az írás témája ez kellene legyen: népi kultúra a technika korszakának új fázisában: a digitalizáció korszakában.

A kedves olvasónak, meg nekem is saját mai tapasztalataim ezekről a gépekről, erről a technikai szervezetségről, összefüggésekről vannak. Ezekkel vagyok körülvéve a mindennapokban, és saját elégedettségem és fenntartásaim a gépekkel, technikával szemben is ezekkel a digitális valóságokkal szembesülve alakulnak ma napról napra. Be kell vallanom: használatuk közben a legnagyobb gond az a regresszió.

A modernitás korszakában megkonstruált népi világ-technikai világ kettősségre vonatkozó elképzelések a következőképpen összegezhetők. Bausinger alapvetően a dualitások lebontásán dolgozik, azt mutatja ki, hogy megkérdőjelezhetőek a néprajz által megvont határok, a tanulmányozott emberi-társadalmi valóság kiterjedése, meg a tagoltságok és az ebből adódó kérdésmegfogalmazások.

Kérdéses a hagyományos területi elkülönülés: falusi világ – városi világ, és a falusi világ alig változik (történelem nélküli, ahistorikus), a városi világ történetileg, és gyors ritmusban változik, hiszen ez a technikai (és társadalomszervezési, intézményesülési) újítások bevezetésének, a technikai szakértelem képződésének, a szakértők képzésének helyszíne.

Kérdéses az a kettősség, amit alapvetőnek tekint a hagyományos szemlélet: a technikai világ mechanikus jellege, szembeállítva a népi világ lélektől átitatott voltával.

Kérdéses az a hosszasan kifejtett, igen jellemzőnek gondolt kettősség is amely megalapozza a népi világ és technikai világ legfontosabbnak tartott ellentétezését/kontrasztját: élő szervezet (organikus) és nem élő szervezet (organizáció): „a népi világ, mint organikus felépítmény, a technikai világ, mint organizált (szervezett) konstrukció” (Bausinger 1995: 23).

Kérdéses az irracionális–racionális kettősség is: a népi világ irracionalitása szembeállítva a gépek, a technikai világ racionalitásával.

Végül pedig: kérdéses az a kép is, hogy a technika világa egyértelműen maga a megállíthatatlan, egyre gyorsuló fejlődés (progresszió), míg a népi világ egyszerre fejlődéskövető, progresszív és ugyanakkor regresszív.